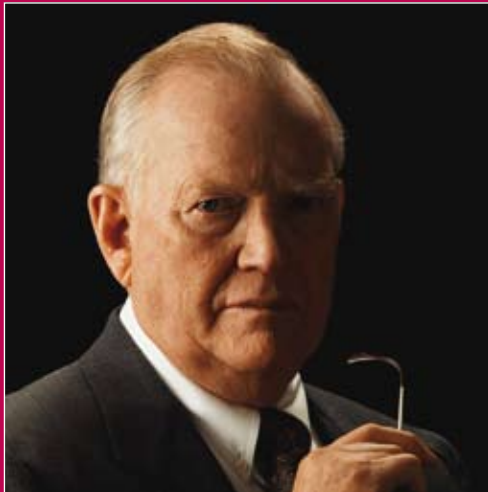

Social arv

-begreb og realitet

Susi og Peter Robinsohns Fond 2003

Udgivet af Susi og Peter Robinsohns Fond
i august 2003

Oplag: 1000

Tekst

Susi Robinsohn
Per Schultz Jørgensen
Morten Ejrnæs
Erik Jørgen Hansen
Therese Halskov
Niels Michelsen
Gert Hallig

Fotos

Lars Nybøll, PF
Winnie Elsborg m. fl.

Design, produktion og tryk

Elsborg Grafisk produktion ApS

Social arv

begreb og realitet

Introduktion	Per Schultz Jørgensen	4
Den negative sociale arv i Danmark - hvad gør vi?	Susi Robinsohn	5
Social arv - myte eller realitet	Morten Ejrnæs	7
Social arv og uddannelserne	Erik Jørgen Hansen	15
Risiko - fra en børnesynsvinkel	Per Schultz Jørgensen	20
At mødes med negative forventninger	Therese Halskov	28
Negativ social arv	Niels Michelsen	32
Om fonden	Gert Hallig	38

Fra åbningen af konferencen om Social Arv. Politiken 8. februar 2003. Foto: Finn Frandsen

Susi og Peter Robinsohns fond står for social ansvarlighed og værdier som solidaritet og medmenneskelighed. Det præger fondens uddelinger af midler. Her er blikket vendt mod de svageste, og det behøver ikke være nogen hemmelighed, at fattigdom reelt og direkte oplevet af mennesker, der søger fonden om støtte gør sig gældende ved adskillige ansøgninger til fonden. Det er både fattigdom i den kendte form som mangel på de mest elementære livsforødheder. Det er også fattigdom som mangel på ressourcer over en bred skala – sociale netværk, kulturelle oplevelser og livsperspektiv. En social og kulturel armod – som vi har i Danmark trods velstand.

Fonden støtter de svageste i samfundet. Det sker ved uddeling af små eller større midler, der kan aflaste og give perspektiv – til enkelt personer og til organisationer og projekter. Men fonden ser også et perspektiv i at sætte denne fattigdom til debat. Det er nødvendigt, at vi indser behovene, indser armo-

den – og kritisk overvejer den måde, vi har bygget samfundet op på. Det kan ikke være rigtigt, at vi bare skal acceptere udstødelse og marginalisering som en del af vilkårene.

Denne holdning har fonden beskrevet i sin publikation for året 2000. Titlen på publikationen er netop: Social ansvarlighed. Her redegør vi for grundholdningen og for en række af de projekter, der har fået støtte. Det er projekter om børn på krisecentre, børn med forældre, der drikker, blinde, der har brug for nye horisonter, forældre, der mister et barn, alkoholskader ved fødselen, hjælp til unge indvandrere og støtten til et sundhedsprojekt i Østgrønland.

I forlængelse heraf var det også naturligt for fonden at tage spørgsmålet om social arv op til en lidt dybere belysning. Det skete ved en konference, der blev afholdt den 4. februar 2003 og gennemført i et samarbejde med Dansk Socialrådgiverforening. Oplæggene ved konferencen er samlet i denne publikation.

Den negative sociale arv i Danmark - hvad gør vi?

Susi Robinsohn.

*Susi Robinsohn,
Cand. psych., tidligere
klinisk psykolog ved
KAS, Gentofte, Børne-
afdelingen og Gladsaxe
Kommunes skolevæsen.*

Min bror og jeg er ganske ufortjent kommet til penge. Vi har ikke arbejdet for at tjene disse penge, og vi har ikke på anden måde skabt noget stort og epokegørende, som skulle kunne berettige os til at eje disse penge. En sådan arv forpligter, synes vi.

Vores farfar og hans bror har arbejdet og skabt noget stort. De kom fra små kår og arbejdede, til de havde råd til at købe en lille forretning med dametilbehør på forretningsstrøget i Hamburg. Ud af den lille forretning voksede efterhånden et stort damemodemagasin strækkende sig over tre store ejendomme i det centrale Hamburg. Denne store og i Hamburg meget kendte forretning havde haft 25 års jubilæum kort før november 1938. Vores fader havde været personalechef i forretningen og havde med stor dygtighed og diplomati ført den gennem de første år efter Hitlers magtovertagelse. Imidlertid blev forretningen totalt ødelagt under "Reichskristallnacht", den 9. 11. 1938. Vores farfar og hans bror blev arresteret og vores fader gik under jorden til en ven i Berlin. Vores moder og vi to børn kom til Danmark, hvor min moder havde familie, og som vores fader også kom til en måned senere. Vores farfar blev senere frigivet og kom, dagen før krigen brød ud i 1939, med vores farmor til Sverige, hvor vores farmor havde slægtninge.

Efter krigen arbejdede min fader på at få tilbageleveret de dengang fuldstændig udbombede grundstykker. Selv om vi ikke rigtig troede på det, så lykkedes det min fader at trænge igennem bureaukratiet og få grundene tilbage til familiens eje, og få dem genopbygget og udlejet. Han har også sammen med sin fætter i England forvaltet ejendommene. Så også han har arbejdet og gjort sig fortjent til at få del i formuen.

For ca. 12 - 15 år siden blev ejendommene solgt, og der indkom en så stor formue, at alle de på det tidspunkt seks arvinger, fik en pæn slat penge hver. - Ganske ufortjent som sagt.

Hverken min bror eller jeg havde nogen direkte arvinger. Men nu havde vi penge, som vi ikke kunne nå at forbruge i de år, vi havde tilbage at leve i. Så vi talte om at testamentere vore penge til en eller anden form for social fond.

I vores familie var det almindeligt at man interesserede sig for politik, at man var liberal i sin indstilling. Min fader og hans nærmeste ven dannede en liberal modstandsgruppe imod nazismen i Tyskland. Efter krigen, da min far var flyttet tilbage til Hamburg, gik han ind i og var i flere år landsformand for en borgerretsbevægelse "Humanistische Union". Han var også i bestyrelsen ➤

for flere fonde, der bl. a. havde til formål at skaffe boliger til ældre og enlige mennesker.

At kæmpe for lige ret og lige muligheder for alle mennesker var derfor noget, der faldt os begge naturligt. Min broders interesser gik i retning af kriminalforsorg. Han fulgte interesseret med i retssager og fandt at ofte var der en stor forståelseskluft mellem de anklagede og de højt uddannede jurister. Han så, at de anklagede ofte kom fra meget små kår, og at straf sjældent eller aldrig hjalp dem til en resocialisering.

Min interesse har altid været de vanskeligt stillede børn. Hos mange af de børn, der af deres omgivelser oplevedes som adfærdsvanskelige og næsten uopdragede, fandt jeg, at der var store reserver af kærlighed og tillid og ømhed gemt, som ofte ikke mødte genklang i deres omgivelser.

Ofte led forældrene også af stress i et liv, der var fyldt med problemer, - så de ikke havde kræfter til at yde deres børn den tid og den respekt, som de burde have for at udvikle gode, sociale egenskaber.

Ved mit arbejde som klinisk psykolog ved Gladsaxe kommunes skolevæsen fik jeg det indtryk, at lærere og pædagoger ofte havde nogle gode ideer til projekter, som de ikke kunne få ført ud i livet, fordi de manglede "risikovillig kapital". Sådanne projekter kunne vi måske hjælpe lidt på vej, og derved vise, at her var opgaver, som det offentlige burde løse, eller at man ved at gå utraditionelle veje og skabe gode oplevelser kunne give ustimulerede mennesker selvtillid og gå-på - mod. Måske kunne en kommune overtage og videreføre et sådant projekt, hvis det viste sig at have gode resultater. Eller fonden kunne give mulighed for at videreføre et projekt, som kommunen efter en forsøgsperiode ikke ville videreføre til trods for, at det var gået godt og havde udfyldt et savn.

Jeg mødte også en del familier, som var kommet i klemme i det offentlige system, - som følte sig ydmyget af at måtte kæmpe for enhver ydelse, og som derved følte at de mistede værdighed og selvrespekt.

Så selv om det tog tid og var besværligt at få strikket en juridisk holdbart formålsparagraf sammen, så var det bestemt besværet værd, idet det også var os om at gøre, at formålet skulle kunne anvendes i fremtiden, hvor samfundet måske havde ændret sig på uforudsigelig vis.

Ansøgningerne viste sig da også at blive lidt anderledes, end jeg havde forventet, så det var i hvert fald godt med en bredt formuleret formålsparagraf.

Der viste sig at være utrolig meget virkelig nød i Danmark. Først og fremmest ramte det efter mit indtryk, de enlige forsørgere, - specielt dem med kronisk syge eller handicappede børn. Også de ansøgninger om projekter, vi har modtaget, har først og fremmest drejet sig om støtte til handicaporganisationer og handicapidræt. Også hjælp til udenlandske børn, flygtninge og indvandrerfamilier og til projekter, der varetog disses tarv, har været nødvendig.

Besparelsesplaner og budgetbeskæringer har gjort, at kommunerne somme tider giver afslag på ting, som vi mener, det er kommunernes pligt at yde tilskud til, og der er slet ikke plads til små opmuntringer som ferieophold og lignende, som kan give familier, det som min tidligere chef, nu afdøde overlæge Rothe Meyer fra Fuglebakkens børnehospital kaldte: "En lille ferie fra livet".

Det er således en stadig glæde og tilfredsstillelse for mig, at fonden af og til kan springe til, så nogle mennesker får en tiltrængt opmuntring og ofte også nogle hjælpemidler, der kan gøre livet lidt lettere for dem, og at nogle projekter kan komme i gang med at føre gode ideer ud i livet til glæde for mennesker, der har det svært. Således at den formue, som min afdøde bror og jeg arvede også kan blive til gavn for andre end os selv. - Måske kan fonden også give et fingerpeg om, hvilke store huller der stadig er i vort velfærdssamfund, og hvem der med mindre livskvalitet betaler for de stramninger som politikerne finder så nødvendige.

Social arv

- myte eller realitet

Morten Ejrnæs

Morten Ejrnæs.
Mag. scient. soc., Lektor
i teorier om sociale pro-
blemer ved Aalborg Uni-
versitet.

Social arv er et langtidsholdbart begreb. Den kendte svenske børnepsykiater, forsker, socialpædagog og samfundsdebattør Gustav Jonsson lancerede begrebet i 1967 i forbindelse med sin doktordisputats: *Delinquent boys, their parents and grandparents*. Herhjemme er Gustav Jonsson mest kendt for bogen: *Den sociale arvs onde cirkel – Kan den brydes?*, som dog til trods for titlen ikke handler særlig meget om teorien om social arv, men derimod rummer en guldgrube af forskellige socialpædagogiske visioner og forslag til konkrete arbejdsformer og -metoder i socialt arbejde med hårdt belastede familier og truede børn.

Teorien om den sociale arv har Gustav Jonsson kun udfoldet i doktordisputatsen, og det er derfor dette skrift, der danner udgangspunkt for min kritik af Gustav Jonssons teori om den sociale arv i denne artikel. Umiddelbart skulle der selvfølgelig ikke være nogen grund til at gøre en over 35 år gammel teori, der er formuleret af en nu afdød pioner inden for nordisk socialpædagogik, til skydeskive for kritik. Når jeg alligevel har gjort det, skyldes det, at der hverken før eller siden er nogen, der så eksplicit som Gustav Jonsson har formuleret en teori om den sociale arv.

Min kritik af begrebet den sociale arv skal imidlertid ikke på nogen måde opfattes som et forsøg på at nedgøre Gustav Jonssons arbejde. Jeg nærer stor respekt for

hans pionérarbejde, både det praktiske, det forskningsmæssige og det politiske. Kritikken skal derimod forstås som et bidrag til problematisering af tankefiguren social arv, således som den helt aktuelt anvendes af forskere, socialpolitikere og socialarbejdere. Kritikken skal således snarere forstås som et opgør med en lang række forskere, socialpolitikere og socialarbejdere – incl. mig selv – der har overtaget tankegangen fra Gustav Jonssons doktordisputats og siden temmelig ukritisk anvendt den som forståelsesramme.

Min kritik af begrebet den sociale arv repræsenterer tillige et opgør med begrebets mangetydighed, der er forvirrende både forskningsmæssigt og socialfagligt.

Et populært begreb – en tankefigur, der spiller en stor rolle i socialpolitikken og det sociale arbejde

Begrebet den sociale arv er de sidste fem år, specielt siden nedsættelsen af ekspertgruppen om social arv (1999), blevet mere og mere anvendt. Inden for de sidste år er det blevet anvendt flere gange af de statsministre.

Poul Nyrup Rasmussen sagde i sin nytårstale d. 1. januar 1999: "Vi har brug for hele tiden at arbejde med, hvordan vi kan bryde dét, eksperterne kalder den sociale arv – det at forældrenes ulykke automatisk går i ►

Denne artikel bygger på det af Det Samfundsvidenskabelige Forskningsråd finansierede projekt: "Social opdrift – social arv", der udføres af sociologerne Per Nørrung og Morten Ejrnæs samt statistikeren Gorm Gabrielsen.

arv til børnene." Nyrup Rasmussen giver her udtryk for præcis den tankefigur, som Gustav Jonsson formulerede i sin doktordisputats fra 1967.

Anders Fogh Rasmussen sagde ved Folketingets åbning d. 2. oktober 2002: "Vi skal skabe et samfund, hvor også børn fra socialt belastede hjem får en ordentlig chance i tilværelsen. Vi skal være bedre til at bryde den såkaldt negative sociale arv." Anders Fogh Rasmussen fortsætter linjen, og han bruger nu betegnelsen negativ social arv, som i de seneste år er blevet lanceret som et vigtigt socialpolitisk satsningsområde. Fogh Rasmussen understreger i samme nytårstale, at bekæmpelsen af den negative sociale arv har et videre sigte end at hjælpe netop de mennesker, der er "ramt" af den sociale arv. Han siger således: "Regeringen ønsker at bryde den negative spiral, som den sociale arv stadig holder Danmark fast i. Det er afgørende for dynamik og udvikling i et samfund, at mennesker ikke bliver låst fast i bestemte sociale mønstre." Social arv er ifølge Fogh Rasmussen også en hindring for samfundets udvikling.

De to statsministres brug af begrebet den sociale arv er et tydeligt udtryk for, at det indgår som et centralt begreb i den politiske diskurs, at bekæmpelsen af den sociale arv er strategi for regeringer ledet af såvel Socialdemokratiet som Venstre, og at perspektivet både kan være hjælp til den enkelte og sikring af hele samfundets udvikling.

Både den foregående og den nuværende regering har da også igangsat en række forskningsprojekter om social arv, og der er afsat puljer til initiativer, der sigter mod at "bryde den sociale arv". Disse initiativer giver anledning til en fornyet interesse for social arv fra både forskere, socialpolitiske aktører og praktikeres side, og man kan derfor konstatere, at interessen for forskning i og arbejde med social arv aldrig har været større.

Gustav Jonssons teori om den sociale arv

Gustav Jonsson undersøgte i sin forskning 100 drenge,

der havde haft ophold på den Stockholmske døgninstitution Skå og et repræsentativt udvalg af Stockholmske drenge. Foruden børnene undersøgte Gustav Jonsson også forholdene for de to gruppers forældre og bedsteforældre. Det er resultaterne fra denne undersøgelse, Gustav Jonsson fremlægger i sin doktordisputats *Delinquent boys, their parents and grandparents*. Disputatsen udkom i 1967, og det er her Gustav Jonsson på baggrund af resultaterne mest udførligt har redegjort for det, han selv kalder en udvidet teori om social arv.

Den sociale arv har ifølge Jonsson fire aspekter:

- Der er tale om et samspil mellem biologisk arv (medfødte egenskaber) og social arv.
- Afvigelse producerer afvigelse. Forældres afvielse gentages af børnene.
- Antallet af afvigere stiger fra generation til generation.
- Afvigelsemes sværhedsgrad øges fra generation til generation.

Der kan rettes mange indvendinger mod Gustav Jonssons formulering af teorien om den sociale arv (Vinnerljung, 1998; Ejrnæs, 1999). Jeg vil i denne artikel koncentrere mig om det, der efter min mening er den afgørende svaghed i teorien, nemlig den manglende dokumentation for, at overførslen af sociale problemer virkelig er en betydningsfuld tendens.

I den undersøgelse, der ligger til grund for doktordisputatsen, dokumenteres en markant overhyppighed af sociale problemer hos forældrene til de drenge, der har været anbragt på døgninstitutionen Skå i forhold til forældrene til et repræsentativt udsnit af Stockholmerdrenge. Der konstateres tillige en noget mindre overhyppighed af problemer hos bedsteforældrene. Disse forskelle i hyppigheder, der er statistisk signifikante, er det empiriske grundlag for Gustav Jonssons teori om social arv. Undersøgelsens resultater er imidlertid helt banale.

Disse overhyppigheder af sociale problemer hos forældre til stærkt belastede børn var selvfølgelig at forvente. Man kan endda sige, at netop forældrenes problemer i de fleste tilfælde har været en af grundene til, at børnene er anbragt på døgninstitution. Generelt må man konstatere, at retrospektive undersøgelser, hvor der kun indsamles oplysninger om forældre og bedsteforældre til børn med problemer, ikke kan bruges til at dokumentere omfanget af en overførsel af sociale problemer fra forældre til børn. Undersøgelsens skævhed kan illustreres ved det faktum, at der kun er oplysninger om Skå-børnene, men ikke om deres søskende og fætre, som jo har haft den samme sociale arv. Undersøgelsen fokuserer netop på dem, det er gået så galt for, at de er blevet anbragt på en døgninstitution. Disputatsen besvarer således ikke spørgsmålet om, hvor mange, der arver.

Gustav Jonssons analyse omfatter heller ikke en generel beregning af sandsynligheden for, at de børn, hvis forældre har specifikke sociale problemer, får så alvorlige problemer, at de anbringes på en døgninstitution – en sandsynlighed, som det faktisk er muligt at beregne ud fra de oplysninger, der er tilgængelige i doktordisputatsen. Det kan beregnes, at risikoen for, at et barn får så alvorlige problemer, at det bliver anbragt på døgninstitution, næsten aldrig er over 20% ved selv alvorlige problemer hos forældrene (Ejrnæs, 1999). Gustav Jonsson præsenterer imidlertid sine data, sine analyser og sin teori på en sådan måde, at man får det indtryk, at der sker en meget omfattende overførsel af sociale problemer fra forældre til børn.

En dansk undersøgelse (Vedel-Petersen, 1969) med et langt mere avanceret undersøgelsesdesign end Gustav Jonssons anfører tilsvarende overhyppigheder af sociale problemer hos forældrene til danske problembørn, men denne undersøgelse viser samtidig, at risikoen for, at et barn, hvis forældre har en bestemt type problem, udvikler sig til et problembarn, er meget lille.

Resultaterne fra Gustav Jonssons empiriske undersøgelser giver ikke noget grundlag for at formulere en teori om overførsel af sociale problemer fra forældre til børn. Gustav Jonsson påviser ganske vist en overhyppighed af sociale problemer til børn, som er blevet anbragt uden for hjemmet, men det er nærmest et banalt fund.

Det har imidlertid vist sig, at den tankefigur, som Gustav Jonsson formulerede i 1967, har været umådelig langtidsholdbar, og det skyldes formentlig ikke mindst, at praktikere har oplevet præcis det samme som Gustav Jonsson, at mange af deres klienter er vokset op i familier, hvor forældrene har haft massive sociale problemer. Når man som praktiker gang på gang har erfaret, at det forholder sig sådan, vil man som Gustav Jonsson have en tilbøjelighed til at lave en fejlagtig generalisering, der går ud på, at forældrenes problemer næsten automatisk overføres til børnene. Det er som påvist ikke tilfældet, men fordi både praktikerne og Gustav Jonsson med sin undersøgelse har taget udgangspunkt i de børn, det er gået galt for, ser det sådan ud, og derfor er den fejlagtige generalisering en oplagt mulighed, som mange af os, der har været i forbindelse med praktisk socialt arbejde, har gjort os skyldige i at foretage.

Pædagoger, sundhedsplejersker, sagsbehandlere og læreres anvendelse af begrebet den sociale arv

I dette afsnit anføres i meget kort form nogle resultater fra en endnu upubliceret undersøgelse af 307 fagpersoners anvendelse af begrebet den sociale arv. Undersøgelsen er en delundersøgelse i projektet "Social opdrift – Social arv".

Frontmedarbejderne i undersøgelsen, der er pædagoger, lærere, sundhedsplejersker og sagsbehandlere, bruger først og fremmest begrebet social arv til at betegne "sociale problemer, der overføres fra forældre til børn". Social arv anvendes dog også i et vist ➤

omfang begrebet til at betegne "at børnene har en stor risiko for at få sociale problemer" – altså i betydningen "risikobørn". Derimod anvendes begrebet kun i meget ringe omfang som udtryk for, "at børnenes uddannelsesniveau ligner forældrenes", som er en tolkning af begrebet social arv, der er blevet lanceret inden for mobilitets- og uddannelsesforskning (Hansen, 1982). Den aktuelle undersøgelse dokumenterer, at social arv alt overvejende anvendes i samme betydning som i Gustav Jonssons doktordisputats, og det gælder for alle fire faggrupper.

Et andet markant resultat fra undersøgelsen er, at medarbejderne har meget forskellig opfattelse af risikoen for, at børn får sociale problemer, når deres forældre har sociale problemer. Gennemsnitligt er der dog tale om en betydelig overvurdering af risikoen; og hvad der er endnu mere betydningsfuldt, en relativt stor andel af medarbejderne har en helt urealistisk høj vurdering af risikoen. Det kan således nævnes, at en betydelig andel af medarbejderne angiver, at der er 50% sandsynlighed eller mere for, at børnene får det samme problem, som forældrene har, hvilket for de undersøgte problemers vedkommende er ekstremt urealistisk. Sådanne helt urealistiske høje vurderinger af risikoniveauet betyder, at disse medarbejderes forventninger ville kunne medvirke til at igangsætte "selvopfyldende profetier".

Undersøgelsen viser endelig, at tre fjerdedel af medarbejderne hyppigst anvender begrebet i faglige diskussioner, næsthypigst anvendes det i almindelige samtaler og sjældnest over for klienter. Det må således konkluderes, at social arv blandt socialarbejdere anses for at være et fagligt begreb, som imidlertid kun bruges over for klienterne af en mindre del af medarbejderne.

Social arv har forskellige betydninger

Social arv anvendes af forskere i andre betydninger end overførsel af sociale problemer fra forældre til børn, og selvom disse betydninger altså blandt socialarbejdere

er langt mindre udbredte end den Gustav Jonssonske opfattelse, kan der være grund til at fremlægge disse betydninger, fordi det giver mulighed for at præcisere, at der findes andre betydninger, der både forskningsmæssigt og i forhold til socialt arbejde faktisk kan være frugtbare. I det efterfølgende redegør jeg for, hvordan social arv i betydningen chanceulighed og social arv i betydningen risikofaktorer i barndommen er to tankefigurer, der har givet anledning til værdifuld forskning, der kan bidrage til at kvalificere det sociale arbejde, mens social arv i Gustav Jonssons forstand er en myte, som vi gør bedst i at opgave igennem helt at afskaffe begrebet social arv.

Chanceulighed

Erik Jørgen Hansen har brugt begrebet social arv i flere undersøgelser, selvom han også har tilkendegivet, at det er et problematisk og flertydigt begreb (Hansen, 1999). For Erik Jørgen Hansen betyder det imidlertid chanceulighed i form af forskellig sandsynlighed for at få uddannelse og status; en sandsynlighed, som ifølge flere af hans undersøgelser er stærkt afhængig af forældrenes klassetilhørsforhold og uddannelse (Hansen, 1982 og 1995).

Chanceulighed er imidlertid ikke bare en generalisering af resultaterne fra en række empiriske undersøgelser. Chanceulighed kan teoretisk sandsynliggøres med klasseteori, der tydeliggør, at vilkårene for at tage en uddannelse afhænger meget stærkt af menneskers socioøkonomiske position. Også Bourdieus teorier om habitus, kapital og felt tydeliggør, hvorledes tilegnelsen af uddannelseskapital er afhængig af familiens position i samfundet og skoleforløbet. Endelig kan forskellige socialiseringsteorier vise, hvordan tilegnelsen af bestemte kompetencer er afhængig af den socioøkonomiske position.

Konklusionen er, at begrebet chanceulighed sætter fokus på strukturelt betinget ulighed, og at flere seriøse empiriske undersøgelser dokumenterer store strukturelt betingede uligheder i det danske samfund. Begrebet

kan endelig sættes i forhold til centrale sociologiske teoridannelser, og chanceulighed er et centralt begreb i sociologisk mobilitetsforskning.

Chanceulighed er derfor et vigtigt begreb, når der diskuteres ulighed, og når der diskuteres vilkår for at få uddannelse i Danmark. Det betyder, at begrebet er centralt for både uddannelsespolitik og generel velfærdspolitik. Begrebet er imidlertid også relevant i det sociale arbejde, hvilket følgende eksempel kan illustrere. En datter af to ufaglærte forældre har, som empiriske undersøgelser har vist, meget små chancer for at få en længerevarende uddannelse. De dårlige vilkår for at få denne uddannelse må indgå i en sagsbehandlers overvejelser om, hvordan man fx skal tilrettelægge et revalideringsforløb for en kvinde, der har denne sociale baggrund. Hun har på forhånd mange odds imod sig. Hvis hun ønsker at tage en længerevarende uddannelse, kan der være grund til at overveje realismen i et revalideringsprojekt, der sigter mod en lang teoretisk uddannelse. I hvert tilfælde er det vigtigt i en sådan sag grundigt at oplyse, rådgive og diskutere vilkårene for at opnå en sådan uddannelse. Meningen med overvejelserne og samtalerne med klienten er selvfølgelig ikke, at sagsbehandleren skal blokere for revaliderings- og uddannelsesforløb, der fx sigter mod en akademisk karriere. Meningen er at tilføre overvejelserne realisme både med hensyn til chancerne og med hensyn til omkostningerne for den pågældende kvinde.

Risikofaktorer i barndommen

Mogens Nygaard Christoffersen (1999) har brugt begrebet "risikofaktorer i barndommen" om belastninger, som børn evt. bliver udsat for i løbet af deres barndom. Han har først og fremmest undersøgt de risikofaktorer, der udgøres af forældrenes sociale problemer, hvilket sikkert først og fremmest skyldes, at han har været nødt til kun at inddrage risikofaktorer, der kan belyses gennem offentlige registre. Dermed er fokus blevet rettet mod forældrenes problemer, som er registreret i offentlige registre.

Det betyder, at hans undersøgelse koncentrerer sig om den type risikofaktorer, som Gustav Jonsson har kaldt social arv, og Mogens Nygaard Christoffersen anvender da også i flere sammenhænge selv denne sprogbrug.

Jeg mener imidlertid, at hans begreb risikofaktorer i barndommen er et meget mere frugtbart begreb end social arv, fordi det alene angiver, at der er en forøget risiko for, at et barn får sociale problemer forårsaget af forskellige risikofaktorer. Der er hverken klang af determinisme eller reduktionisme i dette begreb, og det tilskynder til en realistisk opgørelse af risikoen. Den tidligere omtalte undersøgelse Børns opvækstvilkår (Vedel-Petersen, 1968) er det første eksempel på en undersøgelse, der lancerer den tankegang, at bestemte forhold, der her kaldes opvækstvilkår, kan udgøre en risiko for børns senere udvikling. Denne meget seriøse undersøgelse udmærker sig endvidere ved at inddrage en del risikofaktorer, der ikke specielt er knyttet til forældrenes situation, fx boligforhold og skoleforhold. Traditionen er senere blevet fulgt op i rapporten: Risikobørn (Schultz Jørgensen et al. 1993). I begge disse rapporter anføres forhold, der øger risikoen for, at børn får sociale problemer. Der er endog tale om meget betydelige risikoforøgelse. Men niveauet for risiko er generelt meget lavt, hvilket betyder, at risikoen for, at barnet bliver ramt af det pågældende sociale problem, ofte er helt ubetydelig. Dette kan illustreres med et tilfælde, hvor der fx sker en risikoøgning fra 3% til 9%. Der i dette tilfælde er tale om en risikoforøgelse på 200%, hvilket er overordentlig meget. Alligevel er situationen jo den, at over 90% af de børn, der har denne risikofaktor, undgår problemet. Da risikoen ved de fleste risikofaktorer ikke overstiger dette niveau, er risikofaktorenes begrænsede værdi med hensyn til opstilling af prognoser tydelig. I begge undersøgelser fastslås det da også utvetydigt, at ingen af de forhold, man i disse undersøgelser har kunnet identificere som risikofaktorer, giver mulighed for meningsfuldt at forudsige, at det enkelte barn vil

få sociale problemer, hvis en bestemt risikofaktor er til stede.

Begrebet risikofaktorer giver mulighed for gennem statistisk repræsentative undersøgelser at identificere bestemte opvækstforhold, hvis tilstedeværelse øger risikoen for, at børn får sociale problemer.

Fordelen ved dette begreb fremfor et Gustav Jonssonsk social arv-begreb er, at disse risikofaktorer ikke kun er knyttet til forældrenes situation. Fx kan boligkvarterets karakteristika, skoleforhold, barnets netværk samt mobning være vigtige risikofaktorer. Termen risikofaktor er teknisk og giver ikke anledning til at tro, at der ligger en egentlig teori bag. Termen angiver, at det alene drejer sig om, at tilstedeværelsen af en bestemt faktor er en indikator for den øgede risiko. Der ligger altså heller ikke nødvendigvis nogen årsagsopfattelse bag anvendelsen af ordet risikofaktor. Når det angives, at der er risiko, bliver det naturligt straks at stille spørgsmålet: Hvor stor er denne risiko? hvilket er et værn mod overdrevne risikovurderinger. Endelig er betegnelsen risikofaktorer en garant for, at spørgsmålets kompleksitet fra starten angives med begrebet. Flertalsendelsen angiver, at der er tale om en multifaktoriel sammenhæng. Der kan være tale om en lang række risikofaktorer på forskellige niveauer og på forskellige arenaer.

Risikofaktorer i barndommen er et præcist, men ateoretisk begreb, der ikke "lover" mere end det kan "holde".

Social arv som overførsel af sociale problemer fra forældre til børn

Social arv i Gustav Jonssonsk forstand understreger, at børn arver sociale problemer fra forældre. Gustav Jonssons formulering af teorien om den sociale arv lægger op til, at der relativt automatisk overføres problemer fra forældre til børn. Der er imidlertid ingen præcision i formuleringen af teorien. Hverken den teoretiske formulering eller resultaterne af den empiriske undersøgelse giver noget svar på, hvor mange der arver,

hvad der arves, hvor meget der arves, og hvordan der arves. Men tankefiguren giver næring til en reduktionisme i form af en understregning af en bestemt type forklaringsdominans. Denne tankefigur er groft misvisende, fordi risikoen almindeligvis ikke er større end 20%, og at den som regel er meget mindre. Mange medarbejdere har – som undersøgelsen af de 307 fagpersoner viser – meget overdrevne forestillinger om børnenes risiko, hvis forældrene har sociale problemer. Disse urealistiske forestillinger fremmes af en række forhold.

For det første har Gustav Jonssons tankefigur og hele hans undersøgelsesdesign meget stærk lighed med den form for generalisering, som socialarbejdere foretager på baggrund af deres selektive erfaringer. Praktikere inden for det sociale arbejde med truede børn har i stort omfang gjort de samme erfaringer som Gustav Jonsson. Deres praksiserfaringer har ført til fejlagtige generaliseringer på baggrund af det selektive udvalg, som børnene inden for det sociale arbejde altid udgør. Gustav Jonssons formulering af teorien om social arv har derfor ikke bare sat ord, men ligefrem teori på egne erfaringer.

For det andet har socialforskningen fokus på overhyppigheder af sociale problemer. Forskeres profilering inden for undersøgelse af sociale problemers udbredelse sker ved at påvise store risici eller store overhyppigheder af problemer i bestemte identificerbare grupper, og pressen hjælper beredvilligt med til at sætte fokus på det problemskabende.

For det tredje tages den meget stor chancelighed med hensyn til at opnå uddannelse til indtægt for, at der er en meget stærk sammenhæng mellem forekomst af sociale problemer hos forældre og børn. For det fjerde har mønsterbryderbegrebet, der er et nyt begreb i socialt og pædagogisk arbejde, betydet en cementering af tankefiguren social arv i dens mest deterministiske eller reduktionistiske udformning. Når mønsterbryderbegrebet bruges om mennesker, der på trods af, at de er vokset op i hjem, hvor der har været store sociale problemer, alligevel har klarer sig uden selv at få sociale problemer,

betyder angivelsen af, at de er mønsterbrydere jo, at man mener, at mønsteret – det typiske, det almindelige eller det normale – er, at børn, der er vokset op under sådanne forhold, selv får alvorlige sociale problemer.

Social arv i Gustav Jonssonsk forstand er en myte, og da begrebet social arv helt overvejende bruges i denne betydning, er der grund til helt at afskaffe dette begreb. Den bagvedliggende tankefigur forsvinder selvfølgelig ikke automatisk, fordi man undlader at sige social arv. Men hvis man ikke accepterer social arv som forklaring på sociale problemer, men derimod specificerer risikofaktorerne og deres komplicerede samspil, giver det i hvert tilfælde mulighed for at kvalificere analysen af de sociale problemer.

Perspektiver: Den sociale arv - et farligt begreb i forhold til socialt arbejde

Social arv er ikke noget harmløst begreb. Først nævnes to forhold, der har direkte betydning for klienterne; dernæst to forhold, der vedrører den faglige diskurs.

For det første rummer anvendelse af tankefiguren social arv en risiko for stigmatisering. Medarbejderne forventer, at barnet får sociale problemer alene ud fra kendskab til forældrenes problemer (i deres egen barndom). Børn og unge kan derfor få indtryk af, at deres skæbne er forudbestemt på grund af deres forældres forhold. Det øger risikoen for, at ansvaret for klientens situation og udvikling flyttes fra både klienten og socialarbejderen og tilskrives forhold, som hverken klienten eller socialarbejderen har mulighed for at påvirke. Det er meget uheldigt, da det er de to personer, der her og nu har en mulighed for at igangsætte et positivt udviklingsforløb.

For det andet viste undersøgelsen af de 307 medarbejders anvendelse af begrebet social arv, at det meget

ofte bruges i faglige sammenhænge, men at det kun er ca. halvdelen af de medarbejdere, der bruger begrebet, der også bruger det over for klienter. Dette skyldes formentlig, at mange medarbejdere finder, at betegnelsen kan virke stigmatiserende, og at de derfor viger tilbage fra at bruge betegnelsen i forhold til de "socialt arvede klienter". Det er imidlertid stærkt betænkeligt, at der i socialt arbejde findes et alment accepteret fagligt begreb, som kun bruges over for klienterne af mindre end halvdelen af de medarbejdere, der bruger begrebet i faglige sammenhænge. Det er vanskeligt at se, hvordan klienten skal kunne få tilstrækkelig indflydelse på sin egen sags forløb, hvis klienten ikke får at vide, hvilken "socialfaglig diagnose" der er anvendt.

For det tredje henviser begrebet den sociale arv ikke til de genetiske, biologiske, psykologiske, socialpsykologiske eller sociologiske mekanismer, der skaber "arveprocessen". Det betyder, at begrebet ikke hjælper os til at identificere specifikke årsager til problemerne, der kan fjernes. Begrebet hjælper heller ikke til at identificere processer, der kan interveneres i. Den manglende forklaring og forståelse betyder, at analyser med brug af dette begreb ikke bliver handlingsanvisende.

For det fjerde er social arv uegnet som fagligt begreb på grund af de mange betydninger (både i monofagligt og tværfagligt samarbejde). Henvisning til den sociale arv bliver ren rutine, der ikke giver anledning til fagligt udviklende diskussion.

Alternativer til begrebet social arv i det sociale arbejde med belastede familier

Begrebet risikofaktorer i barndommen er efter min mening en del af det begrebsapparat, der med fordel kan erstatte det Gustav Jonssonske social arv-begreb i socialt arbejde med belastede børnefamilier. Det drejer sig så i det enkelte tilfælde om at undersøge, hvilke

risikofaktorer der er aktuelle, hvor stor risikoen er, og om der kan kompenseres for konstaterede risici, eller om de kan fjernes.

I tillæg hertil må socialarbejderen så i den enkelte sag forsøge at specificere de biologiske, genetiske, psykologiske, socialpsykologiske og sociologiske mekanismer, som gør sig gældende i forhold til det enkelte barn og den enkelte familie. Der må altså stilles spørgsmål om, hvilke mekanismer eller processer der betyder noget i det enkelte tilfælde, og det må undersøges, om der er begreber og teorier, der kan skabe forklaring eller forståelse af disse mekanismer eller processer. På den baggrund kan det kvalificeret overvejes, hvilke indsatser, indgreb eller metoder der kan tænkes at igangsætte de mest positive udviklingsforløb.

Konklusion

I et bredere perspektiv er den omsiggribende fokusering på negativ social arv også et socialpolitisk problem. Fokus flyttes dermed til lemfærdig diagnosticering på et upræcist grundlag og muligvis stigmatiserende behandling af de tilfælde, hvor man formoder, at den sociale arv – som i den Gustav Jonssonske forstand er en myte – kan brydes. Fokus flyttes fra nogle af socialpolitikens tidligere kerneområder: omsorg, bekæmpelse af omsorgssvigt, fattigdom, diskrimination og undertrykkelse, der eksisterer her og nu; og det er betænkeligt, for indsatser for at forbedre forholdene for nødlidende børn og forældre her og nu bør fortsat være socialpolitikens og det sociale arbejdes hovedopgave.

Litteratur

Christoffersen, Mogens Nygaard (1999): *Risikofaktorer i barndommen*, København, Socialforskningsinstituttet.

Ejrnæs, Morten (1999): *Social arv – et populært, men tvivlsomt begreb*, Arbejdsrapport nr. 12 om social arv, København, Socialforskningsinstituttet.

Elsborg, Steen, Trine Juul Hansen og Vagn Rabøl Hansen (1999): *Den sociale arv og mønstrebrydere*, København, Danmarks Pædagogiske Institut.

Hansen, Erik Jørgen (1982): *Hvem bryder den sociale arv?*, København, Socialforskningsinstituttet.

Hansen, Erik Jørgen (1995): *En generation blev voksen*, København, Socialforskningsinstituttet.

Hansen, Erik Jørgen (1999): *"Mere uddannelse til de ledige"*. Kronik Information 25/5 1999.

Jonsson, Gustav (1967): Delinquent boys, their parents and grandparents (*Acta Psychiatrica Scandinavica, vol. 43 suppl. 195*), København, Munksgaard.

Jonsson, Gustav (1998): *Den sociale arvs onde cirkel – Kan den brydes?*, København, Fremad.

Jørgensen, Per Schultz et al. (1993): *Risikobørn. Hvem er de, hvad gør vi?*, København, Sikon.

Ekspergruppen om social arv (1999): *Social arv – en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*, København, Socialforskningsinstituttet.

Vedel Petersen, Jacob (1968): *Børns opvækstvilkår*, København, Socialforskningsinstituttet.

Vinnerljung, Bo (1998): *"Socialt arv" i Vardagsbegrepp i socialt arbete – Ideologi, teori och praktik*, red. V. Denvall och T. Jacobson, Nordstedts Juridik, Stockholm.

Social arv og uddannelserne

Erik Jørgen Hansen.

*Erik Jørgen Hansen -
forskningsprofessor
Cand. polit.*

Gennem mere end hundrede år er såvel samfundsforskere som politikere gang på gang vendt tilbage til spørgsmålet om den skæve sociale rekruttering til, hvad der gennem årene er benævnt de "bøglige" uddannelser. Allerede i 1901 publicerede den senere socialdemokratiske undervisningsminister Nina Bang sin artikel "Til Studenterspørgsmålet" om den sociale sammensætning af dem, der fik studentereksamen i perioden 1855 til 1884. (Bang, 1901). Det ene yderpunkt var sønner af "embedsmænd o.l.", som udgjorde 32-39% af studenterne. Det andet yderpunkt var sønner af "arbejdere" der talte under en halv procent, nemlig 0,2% af studenterne. (Bemærk, at døtre slet ikke kom på tale dengang, når det drejede sig om gymnasiet og de højere uddannelser). Denne første undersøgelse af den voldsomme afstand i uddannelseschancer mellem på den ene side akademikerbørn og på den anden side arbejderbørn er – med store mellemrum – fulgt op af nye undersøgelser helt frem til vor tid. I dag går denne problemstilling ofte under betegnelsen "social arv i uddannelserne."

Hvis vi anvender denne ikke veldefinerede betegnelse, må vi være opmærksomme på, at den nu også udbredte betegnelse "negativ" social arv i hvert fald ikke er brugbar i studier af den skæve sociale rekrut-

tering til de "bøglige" uddannelser. Arbejderbørnenes underrepræsentation i disse uddannelser kan nemlig ikke undskyldes med eksistensen af en "negativ" social arv. Arbejderbørnene repræsenterer selvsagt ikke en "negativ", men derimod en "anderledes" social arv sammenholdt med børnene fra de sociale klasser, der dominerer i de længste uddannelser.

At børn fra de forskellige samfundsklasser ikke har de samme chancer i uddannelsessystemet, er en problemstilling, der appellerer stærkt til alle som mener, at et samfunds kvalitet ikke kan vurderes uden at se på det enkelte individs muligheder i samfundet. Afhænger disse muligheder af hans eller hendes egen indsats? Eller er de tværtimod først og fremmest bestemt af den sociale klasse den enkelte fødes ind i?

Det er en modsætning, der ofte formuleres som forskellen mellem et "lukket" og et "åbent" samfund. I det lukkede samfund er individerne gennem hele deres livsforløb spærret inde i deres oprindelsesklasse. I det åbne samfund kan derimod alle stræbsomme bevæge sig fra en dårligt stillet social klasse til en bedre stillet. Det vil sige et samfund med stor "opadgående" social mobilitet, hvor den gængse anvendelse af udtrykket "opadgående" er baseret på den udbredte opfattelse, at samfundet kan beskrives som et hierarki.

Det er karakteristisk for ønsket om større "opadgående" social mobilitet i samfundet, at man tydeligt fornemmer de stærke ideologiske betoningers bag dette ønske. Når eksempelvis den nuværende statsminister siger, at han ønsker sig et samfund, hvor man kan gå fra bistandsmodtager til bankdirektør, taler han om langdistance-mobilitet. Og med et ordvalg der er en variant af, hvad der er kaldt "den amerikanske drøm", nemlig et samfund hvor man kan begynde som avisdreng og ende som mangemillionær. Det er da også i politik nødvendigt at formulere et sådant "ønske" eller en sådan "drøm", hvis man vil undgå uro omkring den sociale ulighed i samfundet. Man kan på denne måde – ofte med held – forsøge at retfærdiggøre uligheden med løfter om, at alle skal have samme chance for at nå toppen. Med en anden ideologi ville statsministerens udtalelse i stedet have været, at han ønsker sig et samfund, hvor ingen er henvist til at være bistandsmodtager.

Politiske målsætninger

Spørgsmålet om omfanget af "opadgående" social mobilitet er i praksis blevet et spørgsmål om lige eller skæv fordeling af uddannelsesmulighederne mellem børn fra de forskellige opvækstmiljøer. En følge af, at det opnåede uddannelsesniveau så ofte anvendes som kriterium ved indplaceringen af personer i de forskellige positioner i samfundsstrukturen. Derfor spiller den sociale rekruttering til uddannelserne en central rolle for synet på samfundet. Det viser sig i samfundsforskningens konklusioner om et samfunds større eller mindre grad af åbenhed, i politikernes opfattelse af om man har nærmet sig målsætningen om lige muligheder for alle borgere og i det enkelte individs fornemmelse af, om der ydes ham eller hende retfærdighed.

De fleste politiske bevægelser tilslutter sig da også målsætningen om mindre social ulighed i søgningen af videregående uddannelse. Der har således siden Ungdomskommissionen af 1945 været næsten fuld konsensus om de motiver og begrundelser for mindre

social ulighed i søgningen, som blev formuleret af netop denne kommission. Begrundelserne kan samles i tre punkter. For det første, at "samfundet skal øve den retfærdighed over for hver enkelt borger uanset stand og social stilling, som ligger i demokratiets begreb". For det andet, at "også i samfundsøkonomisk henseende er det et naturligt krav, at adgangen til den højere uddannelse står åben for dem, der skønnes at have evner og anlæg for at få det bedste udbytte af uddannelsen" og endelig, at "det er i høj grad en samfundsinteresse, at personer udgåede fra de forskellige befolkningsgrupper får adgang til at udøve de forskellige samfundsvigtige funktioner, som er forbeholdt personer, der har gennemgået en højere uddannelse" (Ungdomskommissionen, 1949).

Samtidig accepterer sådanne formuleringer imidlertid alle de øvrige eksisterende uligheder i samfundet. Hvad der skal sikres er nemlig "kun", at alle får adgang til at konkurrere på helt lige vilkår med alle andre om de ulige positioner i et hierarkisk opbygget samfund. Dog kan der ikke herske tvivl om, at såvel uddannelsesforskningen som den uddannelsespolitiske debat også har ladet sig inspirere af mere systemoverskridende målsætninger. En ligefrem revolutionær dimension i opfattelsen af meningen med uddannelsespolitik er eksempelvis med stor skarphed formuleret i 1975 af den norske sociolog, og senere tillige socialdemokratiske politiker (og regeringsmedlem), Gudmund Hernes med påpegningen af, at uddannelse fra arbejderbevægelsens synsvinkel ikke bare var et gode, som skulle fordeles mere retfærdigt, men et våben som kunne rettes mod selve klassestrukturen (Hernes, 1975).

Hvor ulige er uddannelseschancerne?

Den mest omfattende undersøgelse af forskellen mellem børn med forskellig social oprindelse, når det drejer sig om at opnå de højeste uddannelsesniveauer, er den landsdækkende, repræsentative interviewundersøgelse af den generation, der som 14-årige befandt sig i grundsko-

lens 7. klasser i maj 1968. Denne generation er blevet fulgt gennem mange år, og den seneste rapportering om generationens livsbaner bygger på interviewingen af generationen i 38 års alderen i 1992 (Hansen, 1995). Undersøgelsen, som vi kalder Generationsundersøgelsen, er af flere grunde helt unik. Det er således den eneste undersøgelse, som har fulgt den samme generation gennem et kvart århundrede fra skolealderen til voksentilværelsen. Endvidere har undersøgelsen en ekstraordinær høj besvarelsesprocent, nemlig tæt på 100% i 14-års alderen i 1968 og godt 90% i 38-årsalderen i 1992. Samtidig indeholder undersøgelsens data resultaterne af generationens præstationer på en "verbal intelligensprøve", som generationens medlemmer fik stillet som 7. klasse elever i 14-års alderen i 1968.

Med et så solidt datamateriale har vi de bedst tænkelige muligheder for at belyse opvækstmiljøets og begavelsens betydning for det uddannelsesniveau, som den enkelte er nået frem til. Og når det opgøres i 38-års alderen vil det i praksis være det endelige uddannelsesniveau. Opvækstmiljøerne blev inddelt i følgende oprindelsesklasser: professionerne, funktionærer, selvstændige, faglærte arbejdere og ikke-faglærte arbejdere. I disse fem kategorier blev stillingsbetegnelserne på 7. klasse elevernes forsørgere i 1968 indplaceret. En bestemt kategori, nemlig "professionerne" kan virke fremmedartet. Her samlede vi imidlertid de forsørgere, i de fleste tilfælde fædre, der havde stillingsbetegnelser som ingeniører, lærere af alle slags, læger, advokater mv. Den teoretiske baggrund for denne kategori er den hypotese, at megen "kulturel kapital" eller kundskabskapital i opvækstmiljøet giver de største chancer for at børnene ender op med en lang uddannelse.

Med denne inddeling på plads blev det vist, hvor store forskellene alt i alt blev i denne generation i de andele af børnene fra de forskellige oprindelsesklasser, som nåede de forskellige uddannelsesniveauer. Hvad angår de detaljerede resultater vil vi henvise til kilden (Hansen, 1995, især tabel 6.2, s. 124). Her vil vi kun trække

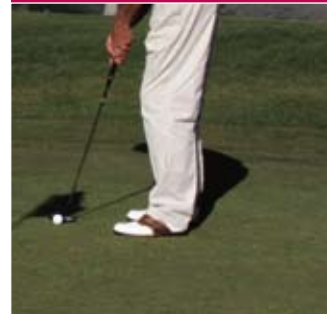
hovedresultatet frem, nemlig at lang eller mellemlang videregående uddannelse var opnået af godt 50% af de 38-årige, der i sin tid var vokset op som børn af professionerne, mod under 10% af dem, der var vokset op i den ikke-faglærte arbejderklasse. Ser vi alene på andelen med lang videregående uddannelse er de tilsvarende tal 25% mod 2%. Og denne ulighed er ikke blevet mindre med tiden. Det økonomiske Råd har således belyst det opnåede uddannelsesniveau for lidt yngre generationer, nemlig de 35-39 årige i 1999, sammenholdt med deres forældres uddannelsesniveau (Det økonomiske Råd, 2001, tabel II. 19). Her kan vi se, at lang videregående uddannelse er opnået af knap 3% af de ufaglærtes børn mod knap 37% af dem, hvis forældres uddannelsesniveau også er lang videregående uddannelse.

I hvilken grad er disse store forskelle i uddannelseschancer et resultat af forskelle i "begavelse"? Kun Generationsundersøgelsen kan give et svar herpå, idet denne undersøgelses datamateriale som tidligere nævnt indeholder resultaterne af en "verbal intelligensprøve".

Analysen heraf udgør Generationsundersøgelsens helt centrale resultat. Konklusionen er nemlig, at også blandt dem, der i 14-års alderen tilhørte den bedst begavede tredjedel, blev det som hovedregel den sociale oprindelse, der afgjorde, om de gode evner blev udnyttet til meget langvarig uddannelse. Det viste sig eksempelvis, at 49% af de sønner fra professionerne, som tilhørte denne tredjedel, havde opnået en lang videregående uddannelse, mod kun 10% af de lige så kvikke sønner af ikke-faglærte arbejdere.

Begreberne er ikke, hvad de giver sig ud for

Disse og tilsvarende kendsgerninger om det fænomen, som nu kaldes "social arv", har i denne tid igen vakt politisk opmærksomhed. Dog ofte tolket på en måde, som kalder på misforståelser af realiteterne bag den fortsat skæve sociale rekruttering til uddannelserne. Det er eksempelvis ikke sådan, som mange synes at

menne, at social arv er årsagen til, at samfundet er opbygget i form af en ulighedsstruktur. Social arv drejer sig derimod om, hvordan ulighedsstrukturen skal befolkes. Hvem skal placeres på hvilke af hylderne? Social arv er heller ikke et deterministisk fænomen. Der er ingen "social arvelov", som nogle – også forskere – af og til kalder fænomenet. Nej, social arv handler om forskelle i sandsynligheden for at opnå en gunstig position i samfundsstrukturen. Og jo mindre social arv vi måtte få, jo mere vil ulighedsstrukturen blive cementeret. Hermed fjernes nemlig helt eller delvist det fænomen, at ens sociale oprindelse bestemmer chancerne for en høj placering i samfundet. Dermed også den sociale indignation, som er baseret på iagttagelsen af socialt bestemte ulige chancer. Vi får nemlig, hvad der kaldes et meritokrati. Det vil sige et samfund, der styres af de mest intelligente, vel at mærke uafhængigt af de pågældendes sociale oprindelse.

Mønsterbrydere

Ovenstående bliver endnu tydeligere, hvis vi retter blikket mod det nye ord, der for få år siden dukkede op i debatten om social arv, nemlig "Mønsterbryder". Dette ord blev grebet med kyshånd af politikerne og medierne. Det var nemlig betegnelsen for det forhold, at der er nogen, som ikke følger i deres fædres og mødres fodspor, altså "bryder" den sociale arv. Ved at studere hvilke vilkår der ændrede livsbanen hos disse mennesker må man vel kunne pege på, hvordan vi kan få endnu flere "mønsterbrydere"? Der var da også mange som mente at kunne drage vigtige konklusioner fra nogle interview med personer med uventede livsbaner. Disse interview viste nemlig, at de pågældende "mønsterbrydere" i barndommen eller ungdommen havde mødt voksne, der på trods af opvækstmiljøets begrænsede ressourcer og stimulering troede på børnenes evner og støttede dem.

En avisartikel (Weekendavisen 7. februar 1997) gav en farverig og forførende beskrivelse af dette nye

syn på den sociale mobilitet i nutidens samfund. Der stod bl.a.: "Hvor socialforskere hidtil har produceret et utal af rapporter og undersøgelser, der hver især og tilsammen konkluderer, at den sociale arv er en solid størrelse, som næsten skæbnesvangert lægger sin klamme hånd ned over os", ja, så var der altså en lille gruppe forskere, der havde sat kikkerten for det "modsatte øje og set på det, de kalder mønsterbrydere. Altså de mennesker, der trods alle odds bryder igennem og får et helt andet liv end det, socialstatistikken og alle gode, kloge og forstående teorier har tilskrevet dem." Som eksempel blev i artiklen nævnt, at mønsterbryderen kan være en yndig, lille, lyshåret pige, der virker appellerende på sine lærere, og blandt de personlige egenskaber, der hævdes at skabe "mønsterbrydere", nævnes da også "charme", hvorfor det ikke kan overraske, at artiklen blev bragt under overskriften "På charmetur op ad rangstigen".

Der er en risiko for, at den ovenfor refererede tankegang indgår i den politiske debat om nedbringelse af omfanget af social arv. Ikke som en skildring af kuriøse tilfælde, men som grundlag for mulige løsninger også på den helt almindelige form for social arv, der rammer det største antal mennesker, nemlig at børn fra arbejderhjem - som vi har set - som hovedregel får mindre uddannelse end børn fra akademikerhjem.

Det er en kendsgerning, som vi ikke bare kan charmere os ud af. Der er nemlig to helt afgørende kritikpunkter mod hele denne mønsterbrydertankegang. For det første, at der bag introduktionen af ordet "mønsterbryder" skjuler sig en ganske bestemt modepræget opfattelse af forholdet mellem individ og samfund. Ideen ser ud til at være den, at det enkelte individ selv eller dets mere eller mindre tilfældige personlige bekendtskaber kan tilrettelægge livsforløbet for ham eller hende, ligegyldigt hvordan samfundsstrukturen, uddannelses-forholdene og arbejdsmarkedet ser ud. Den sociale arv kan bekæmpes gennem privatisering

og individualisering af ansvaret, synes budskabet at være.

Det har altid været en del af mønstret

Det andet kritikpunkt er, at "mønsterbryderbegrebet" er lanceret med udgangspunkt i en total misforståelse af undersøgelserne om social arv. Disse undersøgelser fortæller nemlig ikke, at den enkeltes skæbne er forudbestemt. Derimod peger de på, at chancerne for et materielt og kulturelt privilegeret livsforløb er ulige fordelt. Det betyder, at de typiske forskelle i livsforløb mellem personer fra forskellige opvækstmiljøer er en forskel i sandsynligheden for, at bestemte mønstre optræder, hverken mere eller mindre.

Således har det altid været en del af mønstret, at et lille mindretal fra arbejderhjem får universitetsuddannelse og et lille mindretal fra akademikerhjem aldrig gennemfører en lang uddannelse. Disse mindretal bryder ikke mønstret. De er en del af det samlede mønster.

Samtidig er det et helt afgørende undersøgelsesresultat fra Generationsundersøgelsen, at det ikke på et tidligt alderstrin er muligt at forudse, hvem der kommer til at tilhøre disse mindretal. Ikke desto mindre lægger tankegangen om social arv og mønsterbrud op til, at man netop tidligt i livsforløbet på grundlag af bestemte sociale kendetegn hos de forskellige individer kan forudse deres videre skæbne. Lyder forudsigelsen på et livsforløb med begrænsede valgmuligheder, kan dette i værste fald føre til en adfærd over for de pågældende, der er stigmatiserende og derfor resulterer i selvopfyldende

profetier. Det kan undgås, hvis man husker, at statistik ikke gælder for den enkelte. Dertil består virkeligheden af for mange tilfældigheder.

Det drejer sig om social tryghed

Hvad skal man så gøre for at nedbringe de store forskelle mellem personer med forskellig social oprindelse, når det gælder den så højtbesungne og efterhånden mere og mere afgørende uddannelseskompetence? Svaret herpå kan hentes fra studier af den periode, hvor andelen fra arbejderhjem, der fik lang uddannelse, rent faktisk steg, både her og i flere andre lande. Det var perioden fra 1930'erne og frem til omkring 1970.

Årsagen var absolut ikke en stigning i antallet af charmerende unge, men den simple kendsgerning, at levestandardforbedringen i arbejderklassen kombineret med det faldende antal børn pr. familie fjernede arbejderfamiliernes behov for supplerende arbejdsindkomster fra deres børn i de tidlige ungdomsår. Dermed blev sluserne åbnet for en realisering af de ønsker om videregående uddannelse, som altid har ligget latent hos en del af disse børn.

Min konklusion er derfor, at man i bekæmpelsen af social arv må glemme den mønsterbrydertankegang, der lægger op til at tilpasse individerne (flere yndige unge) til systemet. Det er formynderi og hjælper i øvrigt ikke. Derimod skal man føre en velfærds politik, der får os til at tro på en samfundsudvikling med social tryghed, fuld beskæftigelse og en retfærdig indkomstpolitik. Eller med andre ord: tilpasse systemet til individerne. Det lyder enkelt og det hjælper, men det er svært.

Litteratur

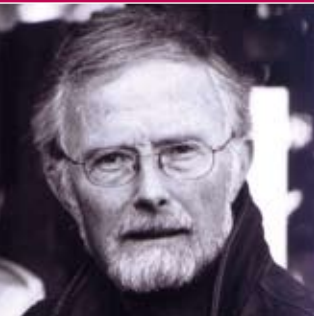
Bang, Nina (1901). Til Studenterspørgsmaalet. *Nationaløkonomisk Tidsskrift*. Bind XXXIX.

Det økonomiske Råd. Formandskabet (2001). *Dansk Økonomi*. Efterår 2001.

Hansen, Erik Jørgen (1995). *En generation blev voksen*. København: Socialforskningsinstituttet. Rapport 95:8.

Hernes, Gudmund (1975). *Om ulikhetens Reproduksjon*. København: Christian Ejlers' Forlag.

Ungdomskommissionen (1949). *Ungdommens Adgang til den Højere Uddannelse*. Betænkning I. Gymnasiet. København.

*Per Schultz Jørgensen,
dr. phil. Tidl. Professor i
socialpsykologi og
formand for Børnerådet.
Medlem af Robinsohn
fondens bestyrelse.*

Risiko - fra en bøl

Risiko hænger sammen med forekomst af belastninger. Jo flere belastninger en person er udsat for desto større risiko er der for at personen reagerer negativt og bliver ramt af disse belastninger. Men der er ingen automatik i koblingen mellem belastning og reaktion, der er også altid en mulighed for at overvinde belastningerne. Netop derfor er risiko synsvinkelen også forbundet med begreber som mestring og modstandskraft.

Forbindelsen mellem risikobegrebet og social arv er den indlysende, at børn fra belastede familier vokser op med større risiko for selv at få vanskeligheder – altså begrebet social arv udtrykker en forøget risiko. Når risikobegrebet er at foretrække frem for begrebet social arv hænger det sammen med, at der her er tale om et videnskabeligt begreb, der lader sig dokumentere i undersøgelser.

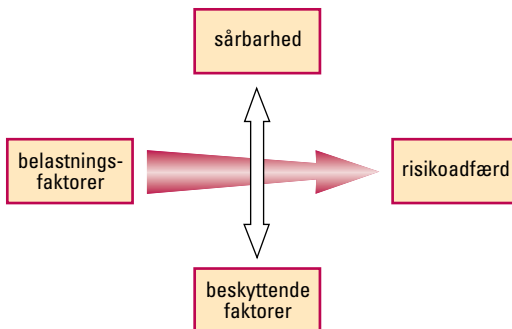
Teoretisk set er risikobegrebet udviklet i perioden siden 1980'erne - med bidrag også fra danske forskere (Jørgensen et al, 1993; Nygaard Christoffersen, 1996; Egelund, 1997; Halskov, Jørgensen & Polakow, 2000).

Historisk set er risikofaktorerne i det danske samfund ændret - fx gennem det sidste århundrede. Omkring 1900 tallets begyndelse var fattigdom en reel trussel for mange, i dag drejer det sig om få procent, der lever med denne risiko (Hansen, 1986). Til gengæld har risikoperspektivet skiftet karakter og drejer sig primært om en stående risiko for at miste "tilknytning": til arbejdsmarkedet, til sociale netværk, til fortrolige. Risikoen er knyttet til udstødelse, marginalisering og dermed svækket social integration. For store grupper er der tale om både

svækkede materielle vilkår og udtyndede netværk. Den enkelte står mere ubeskyttet og dermed med risiko for at blive udsat for reel isolation og overgreb.

Der skelnes i risiko-forskning ofte mellem ydre tegn på risiko (indikatorer) – og bagvedliggende ophobninger af belastninger. Indikatorerne er symptomer, mens årsagerne er forbundet med dybereliggende sociale ulighedstræk i et samfund.

Et centralt aspekt ved risikobegrebet er antagelsen om, at risikoen forøges med stigende belastning: jo flere belastninger desto større risiko for en negativ reaktion – fx som reduceret sundhed, psykosomatiske symptomer eller social isolation. Men der er andre mulige reaktioner på belastninger – fx psykisk sårbarhed eller måske tværtimod øget modstandskraft i forhold til belastningerne. Den model, der ofte lægges til grund for denne forskning, kan anskues således:

rnesynsvinkel

Per Schultz Jørgensen.

Sårbarhed er oftest ensbetydende med svækket modstandskraft i form fx af lavt selvværd og psykosomatiske symptomer. Men sårbarhed kan også være en integreret del af en personlig udviklet modstand og her give denne sin særlige farvning og intensitet. Modstandskraft drejer sig om personens evne til at tilbagevise belastningerne og fastholde egen styrke.

Den her skitserede model ligger som grundlag for den følgende fremstilling, der vil give et bud på antallet af risikobørn i Danmark, hvilke risikogrupper, der er tale om, årsagerne til risici i det danske samfund samt overvejelser over indsatsen over for grupper af risikobørn.

Hvor mange risikobørn er der?

En blot nogenlunde præcis angivelse af, hvor mange børn, der totalt må siges at befinde sig i risikogruppen i dag er yderst vanskeligt. Alene af den grund, at der ikke er præcise opgørelser eller oplysninger i eksisterende registre. Men også fordi risikobegrebet er bredt og rummer forskellige grader af risiko. En inddeling, der ser ud til at have vundet en vis hævd er den, der blev anvendt i analysen af risikobørn i 1993 (Jørgensen et al, 1993). Her skelnes mellem tre grupper af risikobørn, nemlig

- *Problembørn*, der er den tunge gruppe med langvarige og/eller permanente behandlingsbehov
- *Truede børn*, der må forventes at skulle have en intensiv støtte over en længere periode, men hvor

der er en god prognose

- *Børn med særlige behov*, der i en række tilfælde vil kunne klare sig gennem belastningerne med støtte fra de sociale omgivelser, men hvor en professionel hjælp vil øge udsigterne til at komme godt igennem belastningerne.

Disse tre grupper blev i begyndelsen af 90'erne vurderet til at omfatte omkring 15 pct. af gruppen af børn og unge i 0-18 års alderen – med omkring 5 pct. i hver af de tre risikogrupper.

Er dette også i dag en nogenlunde dækkende vurdering af antallet af risikotruede børn? I det følgende skal der med baggrund i den foreliggende viden forsøges givet et bud herpå.

Problemgruppen omfatter børn med meget forskellig symptomatologi og diagnoser, spændende fra funktionsnedsættelser med overvejende arvelig baggrund (handicap, nedsat intellektuel funktionsevne) til problemer, der har en overvejende social/livsstilmæssig baggrund (som sociale belastninger i den tidlige barndom) eller forbundet med, at en række medfødte lidelser eller komplikationer ved fødsel i dag fører til overlevelse – men ofte med store vanskeligheder for de pågældende børn og deres familier.

Denne gruppe af børn må i dag anses for at omfatte en noget større gruppe sammenlignet med for små 10 år siden. Baggrunden for denne vurdering er, at

- Der er en betydelig stigning i antallet af børn henvist til specialundervisning i amtsligt regi. Dette hænger dog ikke uden videre sammen med en stigning i antallet af børn født med disse vanskeligheder, bort set fra visse symptomgrupper (fx børn født af gravide stofmisbrugende mødre), men i lige så høj grad med sociale og familiemæssige bevæggrunde til at børnene henvises (Kaas Ibsen, 2001; Uldahl, 2001)

- Blandt de børn, der henvises til vidtgående specialundervisning, synes der i dag at være en stigning i den andel, der får en medicinsk/neurologisk diagnose (fx DAMP). Specifikke indlæringsvanskeligheder tegner sig for langt den største del af stigningen i antallet af henvisninger.

- Andel af børn, der er anbragt uden for hjemmet, er nogenlunde konstant over årene. Dog har der været en begrænset stigning i antallet af tvangsanbragte børn, uden at dette dog nødvendigvis antyder en større forekomst af problembørn med baggrund i familiemæssige belastninger.

Der synes således at være dokumentation for den vurdering, at gruppen af problembørn i dag omfatter mindst 5 pct. af de 0-18 årige børn og unge – og formentlig også belæg for, at denne gruppe omfatter en lidt større andel end de 5 pct. uden at det dog er muligt nærmere at angive den forøgelse, der ser ud til at være tale om.

Truede børn er også en meget "blandet" gruppe, omfattende både familiemæssige belastninger og sociale traumer (fx overgreb), der i forskellige former fører til social marginalisering. Også denne gruppe må skøns-mæssigt vurderes til omkring 5 pct. Denne vurdering begrundes i følgende forhold:

- Forekomsten af socialt belastede familier, hvor børnene udsættes for høj risiko med hensyn til permanente dysfunktioner, er relativt konstant. Det gælder forekomsten af misbrugerfamilier, dybt problematiske skilsmisser, gruppen af familier med langvarig arbejdsløshed, familier med vold og familier med forekomst

af omsorgssvigt.

- Gruppen af skolebørn, der mobbes meget og hyppigt har ligget kontant over de sidste år, nemlig omkring 8 pct. Gruppen af isolerede/ensomme børn ligger omkring 6 pct.

En vurdering, at denne gruppe omfatter omkring 5 pct. må på det foreliggende grundlag anses for at være endda ret sandsynlig.

Børn med særlige behov kan det være svært at sætte tal på. Men tager man udgangspunkt i henvisninger til PPR og herunder andelen af disse henvisninger, der har en psyko-social baggrund, så er der ikke tvivl om, at vi i dag har samme – eller en stigende – andel, sammenlignet med for små 10 år siden. Hvis man her medinddrager forekomst af skilsmisser og mistrivsel i skolen, synes der at være begrundet dækning for en sådan vurdering, nemlig at gruppen har en størrelse på omkring 5 pct.

Samlet set er det en klar vurdering, at andelen af risiko-børn ikke synes at være reduceret i forhold til for små 10 år siden. Snarere peger forekomsten inden for de forskellige grupper på det modsatte, nemlig en vis begrænset stigning i forekomsten af børn, der må anses for at tilhøre risikogruppen. Der synes således i dag at være tale om en andel svarende til mellem 15 pct. og 20 pct. af børn og unge under 18 år.

Hvilke risikogrupper er der?

En beskrivelse af relevante risikogrupper er vanskelig. Den er dybt afhængig af de diagnoser og de symptomer, der anvendes – af de faggrupper og forskere, der tilfældigvis har belyst området. Derfor skal en sådan oversigt også behandles med en vis forsigtighed.

Med disse forbehold kan en oversigt set fra en social synsvinkel se således ud:

- *Omsorgssvigtede småbørn* drejer sig om de grupper af børn, hvor der er tale om grov og vedvarende omsorgssvigt fra forældrene side. Skønnet er i dag som for 10 år siden, at der er tale om 4-5 pct. blandt

de 0-1 årige (Christensen, 1992). For en del af disse børns vedkommende vil der være betydelig risiko for, at deres situation udvikler sig til forskellige former for fejltilpasning og personlighedsforstyrrelse om voksne (Rygård, 2002).

- *Børn med funktionsnedsættelser* omfatter de tidligere kendte handicap og børn med specifikke indlæringsvanskeligheder (DAMP, ADHD, OCD, Tourette, Asperger mv.). Den sidste gruppe antages at være i stigning – af flere grunde (svagere familiemæssige forudsætningerne for at klare denne gruppe og øget tendens til brug af disse diagnoser). Den internationale og danske diskussion vedr. omfanget af børn med neurologiske diagnoser spænder fra forekomster på 1-2 pct. blandt gruppen af børn, der starter i skolen – til omkring 10 pct. i den samme aldersgruppe.

- *Børn anbragt uden for hjemmet* omfatter i dag en nogenlunde konstant gruppe betragtet over de sidste 10 år – og endda betragtet over de sidste 50 år (Hestbæk, 1997). 1 pct. af børnene er anbragt pr. 1. januar 2000 – og knap 2 pct. af alle børn under 18 har været anbragt i løbet af deres opvækst på et eller andet tidspunkt. Andelen af de anbragte børn, der tvangsanbringes, er fordoblet gennem 10året fra 1988 til 1998 – fra godt 4 pct. til 10 pct.

- *Børn af misbrugere* er en meget blandet gruppe, omfattende både alkohol- og stofmisbrug. Det er svært at angive, hvor mange børn, der vokser op med misbrugerforældre, men et forsigtigt skøn taler om en gruppe på omkring 50.000 børn, det vil sige omkring 4-5 pct. af de 0-17 årige (Nygaard Christoffersen, 1996; Christensen, 1999). Misbrug blandt forældrene er imidlertid oftest forbundet også med andre belastende vilkår: psykiske lidelser, arbejdsløshed, samlivsproblemer, vold osv. altså stærkt forøget risiko hos børnene.

- *Fejltilpasning i skolen*, herunder offer for mobning (Due, Holstein & Jørgensen, 1999), er en risikofaktor, der ofte er et ledsagefænomen til andre af de belastninger, som børn er udsat for, men som også har en

selvstændig indflydelse. Fejltilpasning i skolen forstærker – og har samtidig en egen effekt. Andelen af elever, der ikke trives i skolen ligger for de 11-15 årige på omkring 5 pct., mens gruppen af elever i de samme aldersgrupper, der er udsat for ugentlig mobning ligger på omkring 8 pct. Elever, der mistrives i skolen, bliver hyppigt tabere også i social og indlæringsmæssig forstand.

- *Børn med anden etnisk baggrund* omfatter en kulturelt og socialt meget blandet gruppe, der er mangedoblet gennem de sidste tre årtier. Udenlandske statsborgeres andel af den samlede befolkning udgør omkring 5 pct., heraf er omkring en fjerdedel børn og unge under 15 år. Minoritetsfamilier har ofte en langt større forekomst af arbejdsløshed, en økonomisk presset situation, en forringet boligsituation samt befinder sig i en kulturel og socialt marginaliseret situation i forhold til det danske samfund. Af disse og andre grunde er der tale om forhøjet risiko for dårligere skoleforløb, svagere social og kulturel integration. Generelt synes piger med udenlandsk baggrund at klare sig bedre end drenge med etnisk baggrund (Skytte, 1999). Men der er også grund til at nuancere etnicitet som risikofaktor, blandt andet fordi familiesammenhæng og kulturelt fællesskab også kan fungere som et bidrag til udviklingen af beskyttelsesfaktorer – et forhold, der kan være medvirkende forklaring på, at der ikke er flere anbragte børn fra etniske familier end deres andel i befolkningen tilsiger (Hestbæk, 1997).

- *Børn af psykisk syge* er en gruppe, der er sat fokus på gennem de senere år, blandt andet fordi mange forældre med psykiske lidelser i dag behandles ambulant og medikamentelt samtidig med at de fungerer socialt i dagligdagen. Gruppens størrelse er det vanskeligt at angive mere præcist, men forsigtigt skøn taler om, at 1-2 pct. af børnene mellem 0-17 år er berørt af forældre, der har en psykisk lidelse. Børn med psykisk syge forældre har en stærkt forhøjet risiko for at blive udsat for omsorgsvigt, misbrug og vold og som voksne udvikle samme lidelse som deres forældre (Blinkenberg, 2002).

• *Børn udsat for seksuelle overgreb* omfatter både overgreb som incest i familien og pædofili i daginstitutioner eller i forbindelse med fritids- sportsaktiviteter. Seksuelle overgreb blandt børn omfatter meget varierede grader af overgreb, fra forsøg på eller gennemført samleje til forskellige former for blufærdighedskrænkelser. Risikoen for et barn i Danmark for at blive udsat for et seksuelt overgreb, fører til politianmeldelse, er omkring 1 pct. – heraf langt de fleste vedr. overgreb, der finder sted uden for familien. Men langt flere børn og unge udsættes for overgreb. En ny undersøgelse blandt godt 6.000 unge i 9. klasse viser, at godt 11 pct. oplyser at have været udsat for et seksuelt overgreb – flere blandt pigerne (15,9 pct.) end blandt drengene (6,7 pct.) (Helweg-Larsen & Larsen, 2002). De psykiske skadevirkninger er ofte langtrækkende (Børnerådet, 2000).

• *Unge med dårlig sundhed* omfatter en stigende andel af gruppen af 11-15 årige, der oplyser om en sundhedsadfærd, der er udtryk for et forhøjet risiko i bred sundhedsmæssig forstand. Det drejer sig om forekomst af rygning, alkoholforbrug og psyko-somatiske stresssymptomer (Rasmussen, 2001; Due & Andersen, 2001). Den ringere sundhedsadfærd er med klar social slagside (Holstein, 2001). Baggrunden for børn og unges mere udsatte sundhedsadfærd – trods informationskampagner mv. – anses af mange for at være forekomst af sociale belastninger i familien og oplevelsen af et betydeligt pres fra en række sociale og kulturelle stressfaktorer (reklame, konkurrence, livsstil, forbrug mv.).

Sammenfattende kan man konkludere, at gruppen af risikobørn i dag – som for 10 år siden – omfatter en bred gruppe af børn, der antalsmæssigt må skønnes at omfatte mindst samme andel som for 10 år siden.

Hvilke årsager ligger bag?

Der er i første række tale om en række velkendte belastningsfaktorer, der fortsat har betydelig gennemslagskraft i det danske samfund – ikke mindst på familieplanet.

Det er i sig selv provokerende for den opfattelse af samfundsudviklingen, at den bevæger sig i en stadig mere positiv retning – sammen med stigende velstand. De belastende forhold, der er tale om, er velkendte for de fleste – de omfatter:

- Disharmoniske familieforhold, herunder samlivsbrud og vold
- Langvarig arbejdsløshed, hvor den ene eller begge forældre er uden for arbejdsmarkedet,
- Misbrug hos den ene eller begge forældre,
- Psykiske forstyrrelser hos oftest moderen
- Etnisk familiebaggrund, især i de familier, hvor begge forældre tilhører indvandregenerationen.

Oftentimes er der tale om at koblinger mellem faktorerne eller hvad der er omtalt som "kæder" af sammenhængende belastninger – og forskningsresultaterne peger nogenlunde entydigt på, at ophobninger af belastninger forøger risikoen ligefrem proportionalt for, at de negative konsekvenser gives videre fra forældregenerationen til børnene. Eller udtrykt på en anden måde: den sociale arv slår igennem med stigende belastninger.

Et gennemgående træk som ledsagefænomen til sociale belastninger er konsekvenserne for den sociale integration. Her ses ofte de første symptomer på, at der er belastninger i anmarch, og med stigende belastning er der ofte tale om en forøget svækkelse af den sociale integration. Omvendt er der også meget, der tyder på, at en begyndende belastning kan modvirkes gennem en styrkelse eller mobilisering af den sociale integration omkring den belastede person. Den sociale integration er udtryk for ressourcer, der kan støtte en persons egen iboende modstandskraft.

Svækket social integration

Social integration er som oprindelig defineret af Emile Durkheim en angivelse af sammenhængskraft i et samfund. Den omfatter både sociale netværk, arbejds-

funktioner, lokale – og slægtsbaserede relationer og opfattelsen af socialt ansvar. Durkheim skelnede mellem forskellige typer af solidaritet (mekanisk versus organisk), som udtryk for den måde de sociale relationer fungerer på. Det centrale i det såkaldt senmoderne samfund er, at en række tidligere sociale bånd er løsnet med efterfølgende konsekvens i retning af individualisering, og videre som marginalisering og udstødelse. Det vil sige en svækkelse af social integration, som uden for al tvivl forøger en række vigtige ulighedstræk i det danske samfund – også benævnt polarisering. For den svage gruppe er der klart tale om forøget risiko for både at miste tilknytning af ressourcestærke sociale netværk, tilknytning til arbejdsmarkedet og dermed risiko for at blive udsat for en svækkelse af det dybeste og mest personlige træk ved en social integration, nemlig oplevelsen af at have betydning og værdi som menneske.

Sociale belastninger og svækket social integration er medvirkende til at fastholde de svage grupper i periferien af samfundet – og denne placering er de tilbøjelige til at overføre på deres børn. Altså social arv som en fastholdelse af både de faktiske sociale belastninger og den svækkede sociale integration. Eller med et udtryk fra den franske sociolog Pierre Bourdieu: en svækket kulturel kapital, som er med til at fastholde marginaliseringen og generationerne.

Den sociale indsats

Der er over de sidste 10 år gennemført en række initiativer med henblik på at styrke indsatsen over for risikogruppen af børn og familier. Det er hovedsagelig sket gennem kanalisering af midler gennem særlige puljer – eneforsørgere, unge eller handicappede. Det gælder fx den såkaldte DASK-pulje ("Drop afmagten, skab kontakten"), der i årene 2000-2001 har sat 10 såkaldte model-kommune projekter i gang over for alvorligt truede unge. Et af projekterne er i Vejle, hvor omkring 90 unge over en tre års periode skal bringes ind i uddannelse og ordnede forhold. I det hele taget har en af effekterne

af pulje-ordningerne været, at en del kommuner har sat initiativer i gang over for de udsatte grupper.

Andre initiativer i de sidste 10 år har drejet sig om forskning vedr. risikogrupperne, herunder forskning om social arv, initieret af "Regeringsudvalget om Social Arv". En betydelig del af forskningen er udført af Socialforskningsinstituttet, fx belyst af risikofaktorer i barndommen (Nygaard Christoffersen, 1999), daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn (Christensen, 1996), børn og kriminalitet (Jeppesen, 1997), opvækst med arbejdsløshed (Nygaard Christoffersen, 1996), anbringelser af børn (Christensen, 1998). Men også andre projekter har kastet lys over de udsatte grupper, bl.a. Egelunds belyst af socialforvaltningens risikovurdering og indgreb (1997), mobning som sundhedstrussel (Due, Holstein & Jørgensen, 1999) og situationen for sårbare enlige mødre og deres børn (Halskov, Jørgensen & Polakow, 2000).

Resultaterne af denne forstærkede indsats har punktvis uden tvivl været løfterig – men på landsplan og samlet set kan man sige, at resultaterne ikke helt har stået mål med den retorik, der været udfoldet. Eller udtrykt fra en anden vinkel: samfundsudviklingen har skabt flere negative træk end den sociale indsats har kunnet hamle op med.

På i hvert fald to områder har forskningen og initiativerne gang på gang påvist svagheder i den måde indsatsen over for de truede grupper fungerer på. Det drejer sig om det tværfaglige samarbejde i kommunerne omkring udsatte børn samt det tidlige og forebyggende arbejde over for disse grupper. Evalueringen af daginstitutionen som forebyggende tilbud (Christensen, 1996) påpeger, at samarbejdet mellem daginstitutionen og socialforvaltningen om de truede børn generelt set må karakteriseres som utilfredsstillende. Selvom denne rapport nu ligger 6 år tilbage, er der ikke meget, der tyder på en anden situation i dag. En helt aktual belyst af effekten af kommunernes forebyggende arbejde (Christensen & Egelund, 2002) giver heller ingen

grund til optimisme: sagsbehandlerne vurderer, at cirka hver tredje familie/barn i løbet af en 4års periode har fået løst de problemer, der førte til børnesagen, og knap halvdelen af børnene har fået det bedre. Hertil kommer, at børnene langt fra inddrages i det omgang, lovgivningen lægger op til.

Konklusionen bliver derfor, at indsatsen samlet set over for gruppen af risikobørn må anses for utilstrækkelig og skuffende i forhold til de erklærede politiske målsætninger. På nogle områder er der tale om en vis styrkelse af indsatsen (fx over for børn udsat for seksuelle overgreb), på andre områder må man vurdere, at der er tale om tilbagegang (anbragte børn) eller i bedste fald stilstand. Set i forhold til en samfundsudvikling, der svækker den statslige indsats til fordel for en kommunal indsats og samtidig lægger op til besparelser og økonomisk tilbageholdenhed, er der grund til betydelig bekymring for netop de udsatte grupper. Det er nemlig ikke dem, der står forrest i køen, når der tænkes vækst.

En anden erkendelse i forbindelse med de svage resultater af indsatsen er, at der ofte er tale om at puljeindsatsen har været ledsaget af samtidig besparelse på den grundlæggende indsats i fx daginstitution eller forebyggende sundhedsordning. Det vil sige en svækkelse

af de sikkerhedsnet, der når alle de udsatte grupper på et forholdsvis tidligt tidspunkt – samtidig med en punktvis og ofte kortvarig forstærket indsats over for særlig udvalgte grupper. Det siger næsten sig selv, at det samlede resultat af denne indsats må blive skuffende.

Perspektiver

Risikogruppen omfatter i dag formentlig 15-20 pct. af børne- og ungegruppen i Danmark. Bag denne andel gemmer der sig varierede sværhedsgrader og forskellige symptomgrupper. Risikomekanismerne i det danske samfund er både forbundet med sociale belastninger i børns umiddelbare hverdag, herunder især i deres familie- og institutionsliv, og med svækket social integration som udtyndede netværk og reducerede sociale og kulturelle ressourcer.

Indsatsen over for disse grupper har været forsøgt på flere planer: via lovgivning, puljemidler til projekter og forskning og en række initiativer i forskellige kommuner, og projekterne er ofte hver for sig løfterige. Men det samlede billede af en indsats over 10 år er skuffende – og set i et helt aktuelt lys stærkt bekymrende fordi økonomien omkring indsatsen udhules og svækkes, trods de udtalte mål.

Litteratur

- Blinkenberg, S. (2002) Når forældre har en psykisk lidelse – hvad så med børnene? *Psykia-triinformation*, 9 (2), 8-9.
- Christensen, E. (1992) *Omsorgssvigt? En rapport om de 03 årige baseret på sundhedsplejerskers viden*. Socialforskningsinstituttet 92:7
- Christensen, E. (1996). *Daginstitutionen som forebyggende tilbud til truede børn – en undersøgelse af 796 daginstitutioner*. Social forskningsinstituttet 96:5
- Christensen, E. (1998) *Anbringelser af børn*. En kvalitativ analyse af processen. Socialforskningsinstituttet 98:2.
- Christensen, E. & T. Egelund (2002) *Børnesager. En evaluering af kommunernes forebyggende arbejde*. Socialforskningsinstituttet 02:10
- Dalsgaard, S. (2002) Krank skæbne for hyperaktive børn. *Politiken*, 30. august.
- Due, P., Holstein, B. E. & Jørgensen, P. S. (1999) Mobning som sundhedstrussel blandt store skoleelever. *Ugeskrift for læger*, 161, 2201-6.
- Due, P. & A. Andersen (2001) Unges Alkoholforbrug. I: I: Jørgensen, P. S., Holstein, B. E. & P. Due (red.) *Sundhed på vippen. En undersøgelse af de store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. København: Hans Reitzels forlag.
- Egelund, T. (1997) *Beskyttelse af barndommen*. København: Hans Reitzels forlag.
- Ekspertgruppen om social arv (1999) *Social arv – en oversigt over foreliggende forskningsbaseret viden*. Social forskningsinstituttet 99:9.
- Halskov, T., Jørgensen, P. S. & V. Polakow (2000) Tab af rettigheder. *Sårbare enlige mødre og deres børn*. København: Hans Reitzels forlag.
- Hansen, E. J. (1986) *Danskerne leveår: 1986 sammenholdt med 1976*. København: Hans Reitzels forlag.
- Helweg-Larsen, K. & H. Bøving Larsen (2002) *Unge trivsel år 2002. En undersøgelse med fokus på seksuelle overgreb i barndommen*. København: Statens Institut for Folkesundhed.
- Hestbæk, A-D, (1997) *Når børn og unge anbringes. En undersøgelse af kommunernes praksis i anbringelsessager*. Socialforskningsinstituttet 97:6
- Holstein, B. E. (2001) Sociale uligheder i sundheds og trivsel. I: I: Jørgensen, P. S., Holstein, B. E. & P. Due (red.) *Sundhed på vippen. En undersøgelse af de store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. København: Hans Reitzels forlag.
- Just Jeppesen. K. (1997) *Børns kriminalitet. Forsøgserfaringer fra en hurtig forebyggende indsats*. Socialforskningsinstituttet 97:18
- Jørgensen, P. S., Ertmann, B., Egelund, N. & D. Hermann (1993) *Risikobørn. Hvem er de – hvad gør vi?* København: SIKON.
- Kaas Ibsen, K.(2001) Hvad ved vi om antallet af børn med handicap? *Fokus på børn med funktionsnedsættelser. Rapport fra konference om stigningen i antallet af elever med funktionsnedsættelser i Københavns Amt*. Københavns Amt, Specialundervisningskontoret.
- Nygaard Christoffersen, M. (1996). *Opvækst med arbejdsløshed. En forløbsundersøgelse af to generationer født 1966 og 1973*. Socialforskningsinstituttet 96:14.
- Nygaard Christoffersen, M. (1999) *Risiko-faktorer I barndommen – en forløbs undersøgelse særligt med henblik på forældres psykiske sygdomme*. Socialforskningsinstituttet 99:18
- Rasmussen, M. (2001) Unge og rygning. I: Jørgensen, P. S., Holstein, B. E. & P. Due (red.) *Sundhed på vippen. En undersøgelse af de store skolebørns sundhed, trivsel og velfærd*. København: Hans Reitzels forlag.
- Rygård, N. P. (2002) De dobbeltsvigtede børn. *Politikens kronik*. 18. september.
- Skytte, M. (1999) Etniske minoritetsbørn og deres familier. I: Dencik, L. & Jørgensen, P. S. (red.) *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels forlag.
- Uldall, P. (2001) Hvad ved vi om forekomsten af børn med nedsat intellektuel funktionsevne? *Fokus på børn med funktionsnedsættelser. Rapport fra konference om stigningen i antallet af elever med funktionsnedsættelser i Københavns Amt*. Københavns Amt, Specialundervisningskontoret.

Therese Halskov, Socialrådgiver, Seniorlektor ved Den Sociale Højskole i København. Har deltaget i flere projekter om socialt arbejdes kvalitet i praksis og skrevet flere bøger herom, bl. a. om enlige mødres vilkår i EU.

At mødes med negative

Om konsekvensen for det sociale arbejde.

"De ser mig som et fjols, ja, en idiot... jeg bliver meget vred. Jeg er et menneske. Se ikke på mig som en, der er social klient, og se ikke på mig som en, der er blevet slået. Jeg er et andet menneske nu, så vær rar at hjælpe mig med ikke at falde tilbage til det og giv mig et skub videre. Hun (socialrådgiveren) giver mig ingen støtte, ingen. Jeg vil ikke snakke med hende alene" (Lone, 26 år, 3 børn)

Denne artikel tager udgangspunkt i de fortællinger, som 20 enlige mødre har givet os i det projekt, der har ligget til grund for bogen "Tab af rettigheder" (Halskov, Jørgensen og Polakow, 2000). Projektet udførtes i årene 1996 til 2000. Projektets idé og hovedspørgsmål udsprang af vores erfaringer for, at der syntes at være et misforhold mellem den sociale lovgivnings hensigt og ordlyd og de oplevelser med det sociale system, som flere enlige mødre i forskellige sammenhænge havde fortalt os om. Mødrenes beretninger var præget af vrede, bitterhed og skuffelse over det sociale system, der forventeligt skulle have støttet dem i deres tilværelse som enlige forældre. Vi blev optaget af at forstå baggrunden for denne frustration og bitterhed og besluttede at følge 20 enlige mødre og deres børn over et par år med henblik på at få svar på det overordnede spørgsmål:

Hvorfor udgør enlige mødre stadig et forholdsvist stort antal af alle fattige familier i DK med længere perioder af arbejdsløshed og dermed større behov for social bistand?

Får mødre og børn den nødvendige støtte og hjælp - eller er der nogle barrierer for at få denne støtte fra det sociale system?

Det er måske vigtigt her at understrege, at der i udgangspunktet ikke var tale om en gruppe mødre med særlige problemer som kronisk fysisk eller psykisk sygdom, misbrugsproblemer o.a., og at kun fire af de 20 mødre blev kontaktet gennem krisecentre.

Vi valgte altså en meget åben tilgang og lyttede til mødrenes beretninger, om hvordan de så på deres situation, på deres dagligliv, hvor syntes de, at det var svært, hvilken støtte de gerne ville have og hvad de syntes om den, de fik. Og så ville vi høre deres syn på deres børns situation og samtidig høre nogle professionelle (pædagoger og skolelærere) omkring børnene og lave nogle observationer af børnene i børnehaven og hjemmet.

Hvad lærte vi af mødrenes fortællinger? Vi fik bekræftet, at der i hvert fald for flere af disse mødre og deres børn et langt stykke vej var tale om, at kontakten til det sociale system oplevedes som en byrde og truende gestalt oveni en i forvejen svær og sårbar livssituation. I det følgende vil der her blive koncentreret om nogle af de forhold, som flere af mødrene oplevede som væsentlige hindringer og tunge sten på vejen hen mod deres personlige mål: - at skabe trygge og sunde opvækstvilkår for børnene og komme til at leve en tilværelse med egen forsørgelse uden den for dem så plagsomme kontakt til det sociale system.

De forhold, der er i fokus her i artiklen, vedrører økonomi, arbejde/uddannelse, den private vold og igen dem kommer mødrenes oplevelser af fordomme, stigmatisering og negative forventninger til både dem og deres børn frem. I nogle tilfælde er der sammenhæng til en fastlåsende social arvs-forståelse hos de professionelle,

forventninger.

i andre tilfælde er der tale om en unuanceret opfattelse af enlige mødre og deres børn som en homogen gruppe med fælles problemer, adfærd og behov. Men begge perspektiver og faglige tilgange indebærer risiko for at medføre alt for forudfattede og unuancerede vurderinger af den individuelle enlig-mor-families problemer, ressourcer og behov. Og dermed risiko for et møde, hvor den hjælpsøgende mor føler sig ikke-forstået, krænket, og mistroet – altså et elendigt udgangspunkt for socialt arbejde.

Den konstante mangel på penge

Alle de enlige mødre i vores projekt levede af meget lave indtægter - og som noget væsentligt: det havde de gjort i mange år, så fattigdomsforskningens opmærksomhed på varighed af fattigdom var yderst relevant til at forstå deres økonomiske pres.

Kun een ud af 20 havde en fuld arbejdsindtægt (fra lavtlønsarbejde), fire var på kommunal eller statslig uddannelsesstøtte - og resten på almindelig kontanthjælp. Nogle få havde evner, temperament og udholdenhed til at klare den konstante pengemangel - men de fleste blev psykisk udslidte af den stadige kamp for at få enderne til at mødes. I bogen har vi beskrevet den ulige og ydmygende kamp mødrene fører med socialforvaltningerne om "uforudsigelige" udgifter. Alt kan i det sociale systems rationelle verden tolkes som "forudsigeligt" – og kan dermed begrunde afslag om økonomisk støtte. Ingen af mødrene havde private netværk til at stille op med en økonomisk "buffer" - så gældssætning blev ofte løsninger til at klare et akut pres - og så var den rigtigt håbløse spiral sat i gang.

Therese Halskov.

Vi har i Danmark meget lidt dokumenteret viden om, hvad materiel fattigdom betyder for børns opvækst. Det har ikke været et særligt påagtet emne i den sociale forskning. Der har derimod været en større interesse i at forske i de udviklingsmæssige/psykologiske aspekter af børns opvækst med een forældre i dagligdagen (som f.eks. fraværet af mandlig rollefigur for drengene i opvæksten, for "stærk" og dermed usund tilknytning og relation mellem den enlige mor og hendes barn ol.) - men som sagt meget lidt focus på den materielle fattigdoms påvirkning af børns opvækstvilkår.

Flere af mødrene fortalte om, hvordan de havde oplevet en næsten opgivende og afvisende holdning i socialforvaltningen overfor deres for dem yderst alvorlige økonomiske problemer, samtidig med at mødrene var meget på vagt og urolige, når sagsbehandlerne kom ind på børnenes følelsesmæssige forhold. "Hun regner bare helt sikkert med, at min dreng har problemer" sagde Linda. Et sådant helt "skævt" og asymmetrisk udgangspunkt, hvor morens påtrængende økonomiske problemer tilsidesættes, og sagsbehandlerens optagethed af barnets trivsel bestemmer dagsorden, er naturligvis en umulighed for at opnå en gensidig og bæredygtig kontakt.

Om næste barriere: arbejde/uddannelse - eller mangel på samme

Uddannelsesniveaet var meget lavt blandt de 20 mødre i vores materiale, (og afspejlede dermed den generelle situation i Danmark, hvor kun halvdelen af enlige mødre har en erhvervsuddannelse.) Men så skulle man jo forvente, at de enlige mødre var i gang med uddan-

nelse, når de nu i flere år havde været i kontakt med og forsørget af socialforvaltningen. Men til trods for den åbenlyse og veldokumenterede fornuft i at støtte til uddannelse, var det kun lykkedes to mødre at få social uddannelsesstøtte - og den ene kun efter næsten umenneskelige kampe. To var efter afslag om social uddannelsesstøtte selv gået i gang på SU-vilkår, som er et svært projekt at gennemføre for enlige forsørgere. SU er jo beregnet til at dække halvdelen af leveomkostningerne, resten skal indtjenes. Og det kan enlige mødre netop ikke klare, da de ikke kan få passet børn udenfor daginstitution/skole tid.

Uden at gå ind i den aktuelle uddannelsesdebat om for meget og for lange uddannelser – skal det påpeges, at uddannelsesstøtte til enlige forsørgere har været det gamle flagskip i dansk social politik rettet mod denne gruppe - og de (mestendels udenlandske undersøgelser) viser da også klart at uddannelse er vejen til arbejdsmarkedet og fastholdelse i arbejde - og dermed vejen ud af fattigdom.

Og de medfølgende kvaliteter ved uddannelse/ arbejde - som styrkelse af eget selvværd, brud af en isoleret dagligdag og mulighed for aktivt medborgerskab - er uhyre vigtige for den voksne i en familieform, hvor man netop er ene-voksen i dagligdagen.

Alle de enlige mødre i vores projekt var optaget af at forbedre deres og børnenes situation gennem uddannelse, selvom nogle af dem for tiden havde for mange personlige problemer til at kunne påbegynde en uddannelse. Men kampen for at få social uddannelsesstøtte var som sagt barsk og, når den blev tilbudt af socialforvaltningen, var det hovedsagelig i form af standardtilbud om basisåret indenfor social- og sundhedsområdet. "Det var slet ikke hvad jeg kunne tænke mig. Men jeg følte helt klart, at de forventede, at jeg som enlig mor burde være både tilfreds med og taknemmelig for denne mulighed. Det slog mig helt ud." fortalte Jette. Og Ditte følger op: "Vi enlige mødre regnes for en grå masse med de samme problemer – (og med afslaget)

gav de sociale myndigheder mig den besked, at jeg ikke er noget værd."

Tilsyneladende betragtes enlige mødre i kontakt med det sociale system ofte som en homogen gruppe, hvis problembillede og behov opfattes som så ens, at indsatserne for støtte, (når de ellers bevilges) får et standardiseret og ofte dermed et utilstrækkeligt eller fejlagtigt præg.

Den tredje barriere: den private vold.

Nu til den næste barriere, som vi lærte om af mødrenes fortællinger. Det viste sig efterhånden som vi fik god kontakt med mødrene, at 11 ud af 20 (som nævnt havde vi kun fået kontakt til 4 gennem krisecentre) havde oplevet - eller oplevede stadig vold fra tidligere mand eller samlever. Og i næsten alle disse familier var børnene ofre for eller vidner til volden. Volden hørte altså i udpræget grad til i privatsfæren - også i den forstand, at kvinderne oplevede sig yderst dårligt behandlet i forhold til politi - og retsmyndigheder. Derimod fik de voldsramte mødre og børn en bred, personlig og værdsat støtte fra krisecentrene.

Samtidig fik vi indtryk af, at børnenes daginstitutioner, skoler og sagsbehandlere oppe i socialforvaltningen ofte levede helt uvidende om det hjemlige helvede af trusler og angst og korporlig vold, som var nogle mødres og børns hverdag.

For flere af mødrene selv lå der i volden en væsentlig forklaring på, at de ikke kunne overskue/overkomme at realisere ønsker om arbejde eller uddannelse, fordi så meget energi blev brugt til at tøjle angsten. Men det blev ikke fortalt i socialforvaltningen, og i denne uvidenhed om de reelle pres og trusler i morens tilværelse lå kimen til generalisering og dermed at betragte den pågældende mor som endnu en "langvarig" klient, der ligesom så mange andre enlige mødre bare har svært ved at organisere sin økonomi og dagligdag.

Projektet har lært os, at spørger man ikke til volden direkte, så får man i hvert fald ikke at høre om den.

For der er så meget skam og skyld knyttet til at være voldsoffer - og frygten for de sociale myndigheders reaktion i forhold til børnene er legio. Så det skaber ofte alvorlige svigt fra det sociale systems side, når systemet ved sin tavshed medvirker til at holde volden skjult.

Mødet med de negative forventninger og oplevelsen af stigmatisering i det sociale system.

I de foregående afsnit er det beskrevet, hvordan mødrene i mange variationer ofte oplevede sig behandlet som medlemmer af en ensartet gruppe kendetegnet af det samme problembillede for dem og deres børn. Der er tilsyneladende nogle stærke stereotyper om enlige mødre og deres børn, som overlever og overleveres i det sociale system. De enlige mødre i vores projekt var naturligvis sårede og vrede over kun "at blive set som en del af en grå masse" med et fastlagt problemsæt. Men rigtigt slemme at bære var deres erfaringer for at have mødt en særlig opmærksomhed fra sagsbehandlere, pædagoger, lærere rettet mod, hvordan netop deres børn fungerede eller hvordan netop de klarede omsorgen for deres børn. Alle forældre er naturligvis sårbare overfor kritisk opmærksomhed på deres forælderrolle, men i projektet fik vi af og til det indtryk, at nogle af de enlige mødre næsten overreagerede på situationer omkring børnene, f.eks. når pædagogerne i børnehaven drøftede barnets påklædning. Men det blev efterhånden også klart for os, at baggrunden for denne "overfølsomhed" lå i utallige små og store, selvoplevede eller fortalte beskrivelser (også i medierne) af, hvor svære problemer børn af enlige forældre forventes at bære rundt på. Eller sagt på en anden måde, at den negative sociale arv fra den enlige mors ofte pressede tilværelse forventes næsten automatisk at overføres og indlejres som problemer i barnet i nutid og fremtid.

Så lad det her blive understreget, at enlige mødre er lige så forskellige som andre befolkningsgrupper - og det er ikke påvist, at dét at vokse op som barn i en enlig-forældrefamilie i sig selv giver problematiske

opvækst-vilkår for barnet. Derimod betyder de vilkår, som man får at være enlig forsøger på, naturligvis noget for kvaliteten af barndommen. Men det er jo noget andet end at skulle modtage en "tvangsarv" som barn af en enlig mor.

Men samtidig ved vi fra vores projekt, at nogle af de materielle vilkår, mødrene har for at skabe rammer om deres børns opvækst, er for dårlige og dermed for udsiddende over år for mødrene. Og så er det, som forskningen peger på, i hvert fald en risikofaktor for børn at vokse op med volden som følgesvend.

Der er nok at tage fat på for at støtte de enlige mødre og deres børn. Og samtidig er det på en måde et langt stykke vej ikke så svært, hvis det kunne lykkes at samle de mange gode viljer i det brede velfærdssystem. Men det kræver langsigtede "omfordelte" sociale ydelser (fra kontanthjælp til uddannelseshjælp måske i form af dobbelt SU), en bred praktisk-orienteret indsats (f.eks. med pasning af syge børn), ikke-isolerende, sunde og betalbare boligforhold (gerne flere af de særlige kollegier) - og så dét, der nok er sværest og måske kræver mere både viden og erfaringer hos de professionelle end i dag: en helt anderledes direkte og solidarisk måde at støtte børn og mødre på, når de er udsat for privat vold. For stigmatiseringen er total overfor voldsofre: "jeg blev måske nok set lidt ned på som enlig mor, men efter volden kom ind i billedet, er både jeg og børnene blevet helt udstødt", som en af mødrene fortalte.

Men noget helt centralt er - som Lones indledende citat til denne artikel lægger op til - at de professionelle lægger alle fordommene om enlige mødre og deres børn som en homogen problemgruppe helt væk, så risikoen for stigmatisering og negative forventninger mindskes.

Litteratur

Halskov, T., Jørgensen, P. S. & Polakow, V. (2000). *Tab af rettigheder*. København: Hans Reitzel.

Niels Michelsen,
Professor, Ph.D.,
speciallæge i pædiatri og
samfundsmedicin/
socialmedicin.

Negativ social

- set i lyset af sygdom og sundhed.

Begrebet "negativ social arv" er i de foregående artikler blevet problematiseret og det er understreget at det ikke er et deterministisk begreb, men et statistisk begreb, der kan defineres som "det forhold, at fænomenerens udbredelse og fordeling i en befolkningsgeneration afspejler en lignende fordeling i forældregenerationen (Ekspertgruppen om social arv, 1999, 1)". Dvs. at der sker en reproduktion fra en generation til den anden.

Det er også blevet problematiseret at begrebet kan give en uheldig nihilistisk indstilling mht. intervention – at "der er alligevel ikke noget at gøre", ligesom begrebet "mønsterbryder" kan antyde, at det kun yderst sjældent lader sig gøre at vende udviklingen fra en negativ til en positiv udvikling. Dette uanset at statistikken viser at vanskelige sociale vilkår ganske vist ofte medfører en vis overhyppighed af vanskeligheder i næste generation, men at langt de fleste alligevel klarer sig tilfredsstillende. Diskussionen har også givet anledning til en tro på og en politisk strategi, der overvejende prioriterede den enkeltes egen indsats og eget ansvar som det væsentligste for sin og næste generations tilværelse ("sin egen lykkes smed") og overoptimistiske udsagn om at hvis bistandsklienten "tog skeen i en anden hånd og tog sig sammen" kunne han ende med at blive bankdirektør, og diskriminerende udsagn om at mennesker på overførselsindkomst var havnet i denne situation pga. dovenskab, ligegyldighed, uansvarlighed, druk, samfundssnylteri og de først og fremmest havde

brug for "et spark bagi" og beskæring af den økonomiske hjælp, "tvangs" aktivering for at blive motiverede for at komme videre (tydeliggjort senest især ved ydelserne til etniske grupper) uden forsøg på nuancering, jf. nedenfor om sundhedsbrøken og mestring.

Nogle biologiske og også psykologiske teorier kan have været medvirkende til at give indtryk af at "skæbnen" er uundgåelig og ufravigelig. Det er generne og opvækstvilkårene der uforanderligt har fastlagt den senere udvikling som vi kan ikke ændre (æblet falder ikke langt fra stammen og har bedst af at blive liggende der), mener nogle biologiske og psykologiske "fundamentalister".

Biologisk har beskrivelsen af det menneskelige genom af mange været betragtet som at nu var "sandheden" fundet og det enkelte menneskes fremtid fastlagt, kortlagt og kendt, uanset utallige undersøgelser, der har vist at miljøet har en afgørende indflydelse på den senere udvikling uanset den genetiske udrustning og at netop gunstige miljø- og opvækstomstændigheder kan beskytte imod sygdomme/vanskeligheder hos mennesker med en risikabel gensammensætning (fx hjerte-karsygdomme, diabetes 2, skizofreni m.m.). Et lille illustrativt eksempel herpå: i fængslerne har man fundet en overhyppighed af kromosomfejlen *XXY*, der er forbundet med en udadvendt, ofte aggressiv adfærd. Men ved undersøgelse af politikorpset i en stor tysk by fandt man samme hyppighed af kromosomfejlen *XXY* som i

arv

Niels Michelsen.

fængslerne, hvilket kunne antyde at opdragelsen betyder noget trods en genetisk ens risiko-udrustning – nogle socialiseres til et liv med kriminalitet, andre bliver kanaliseret ind i en udvikling, hvor deres særlige adfærdstræk kan anvendes og opleves som positive eller i hvert fald legale.

Nogle psykologiske teorier, hvor udviklingen beskrives som en ufravigelig faseudvikling, kan også give indtryk af at det er umuligt at undgå eller ændre udviklingen senere, hvis man fx som spæd ikke har udviklet en basal tillid til sine nærmeste voksne – så er man "dømt" som "tidligt skadet" og vil senere blive "psykopat", uanset at der er utallige eksempler på at det er lykkedes at vende den negative start til en positiv udvikling, selvom det ofte har krævet en bevidst og ofte vanskelig og langvarig intervention.

Begrebet social arv kan derfor på baggrund af sin sproglige sammensætning give anledning til misforståelser både i den almene befolkning (ofte understøttet af mediernes sensationsprægede fortolkning) og blandt fagfolk og politikere.

En anden indfaldsvinkel kunne derfor måske være konstruktiv. En indfaldsvinkel der ikke bruger så "værdiladede" ord, men prøver at komme lidt tættere på virkeligheden og mulighederne for at ændre/forebygge vanskeligheder og styrke konstruktive interventioner. Men samtidig en indfaldsvinkel, der prøver at se tilværelsen i ikke blot et **livsperspektiv**, men også et **generationsperspektiv**

– og ikke mindst et **samfundsperspektiv**.

Derfor vil jeg nedenfor først og fremmest beskrive **social ulighed i sundhed og sygelighed** med udgangspunkt i **sundhedsbrøken og den historiske udvikling**.

$$\text{Sundhed} = \frac{\text{Menneskets kræfter}}{\text{Miljøets skadelige påvirkninger}} = \frac{\text{Livstil}}{\text{Levekår}}$$

Dvs. at sundheden kan styrkes ved at øge det enkelte menneskes (eller gruppens) kræfter (fx god uddannelse, god kost, motion, nedsat tobaks- og alkoholforbrug, udvikling af evner til at erkende og håndtere sine følelser, motivere sig selv, omgås andre m.m.) eller ved at nedsætte miljøets skadelige påvirkninger (fx gode hygiejniske forhold, boligmiljø, fysisk og psykisk arbejdsmiljø, trafik, økonomisk fordeling, kulturelle tilbud og muligheder, krigshandlinger mm.). Tæller og nævner skal ikke betragtes isoleret, idet de gensidigt påvirker hinanden, dvs. at det robuste menneske bedre vil være i stand til at ændre uheldige miljøforhold end det skrøbelige menneske og at gode miljøforhold vil styrke det enkelte menneske og gruppen.

Mestring, forstået som menneskets mentale og adfærdsmæssige reaktioner på belastning, fx sygdom, ulykker, nedsat funktionsevne er centralt for at sundhedsbrøken kan blive positiv. Mestring kan strække sig fra beviste, aktive og problemløsende reaktioner til passive

og opgivende reaktioner. Mht. børn viser det sig at ca. en tredjedel af børn, der er opvokset i fattigdom og har været udsat for omsorgssvigt, trods alt klarer sig godt som voksne, både mht. uddannelse, arbejde og personlighedsudvikling. Som væsentlige beskyttende faktorer findes, at forældrene har været åbne overfor hjælp udefra, at de har kunnet støtte sig til gode venner, og at der har været enkelte ansvarlige voksne, som ikke nødvendigvis er forældrene, der har haft kontakt med dem og at de har haft nogle få gode venner de kunne stole på. Kendetegnende er en følelse af sammenhæng, dvs. at man opfatter tilværelsen som begribelig (at man kan overskue en situation), håndterbar (at man kan handle i en situation og klare sig eller søge og få den nødvendige støtte hos andre) og meningsfuld (at man føler at livet er værd at leve, at alt nok skal gå så godt, som man med rimelighed kan forvente) og at man trods skuffelser og modgang kan komme videre (Antonovsky). Mekanismen bagved er kompliceret og

ikke tilstrækkelig kendt. Selektion kan være en del af forklaringen, dvs. at personer med dårligt helbred har sværere ved at klatre op ad samfundets sociale rangstige og lettere ved at glide ned ad den. Men selektion er næppe hovedårsagen til social ulighed i helbred. En mulig forklaring er sårbarhed, som er et universelt, relativt stabilt og langvarigt karakteristikum, som gør individet modtagelig for alle typer af belastninger. Nogle børn, især fra lavere socialgrupper udvikler tidligt en livslang sårbarhed pga. belastet og ugunstigt miljø i fosterliv og tidlig opvækst. Sårbarhed kan være forklaringen på at lavere socialgrupper tåler helbredsskadelige påvirkninger dårligere end højere socialgrupper. Fx er dødeligheden for lungekræft blandt ikke-rygende, ikke-faglærte arbejdere lige så høj som dødeligheden af lungekræft blandt personer fra højere sociale grupper, der ryger 10 eller flere cigaretter om dagen. Og vigtigst er nok at lave socialgrupper som hovedregel har ringere materielle levekår, som i sig selv er helbredsbelastende.

Tabel 1. Indikatorer for børns velfærdssituation - regionale gennemsnit i 1995

	Udviklede lande	Udviklings- lande	Mindst udviklede lande	Hele verden
Antal døde børn under 5 år pr. 1000	8	99	173	90
% undervægtige børn	-	32	42	32
% med adgang til rent vand	-	71	55	71
% drenge i secondary school*	97	51	21	57
% piger i secondary school*	99	41	12	49
BNP pr. person i US\$	24300	1023	233	4478
% absolut fattige, by	-	27	55	-
% absolut fattige, land	-	31	70	-
Total fertilitetsrate**	1,7	3,4	5,6	3,1

Noter: *) secondary school svarer til 4.-5. klasse, dvs. ca. 11 år og derover:

***) antal levendefødte børn or. kvinde i et givet år. Kilde: UNICEF, 1997, p. 98-99.

Usundt arbejdsmiljø, usunde boliger og fattigdom belaster helbredet. Jo større kumulering af disse belastninger livet igennem desto større risiko for udvikling af sygdom og for tidlig død.

I FNs deklaration om menneskerettigheder står som indledning at alle mennesker er født frie og lige ("everyone is born free and equal in dignity and rights"). Dette er desværre stadig en utopi, hvor uligheden først og fremmest fremtræder markant ved internationale sammenligninger (se tabel 1).

Hertil kommer, at udviklingen skal ses i et livs- og generationsperspektiv, hvor mange undersøgelser tyder på at vilkårene som foster præger mennesket for resten af livet ("programmeringshypotesen", "Barker hypotesen" 4.), hvor det er vist at graviditetsbelastning med utilstrækkelig ernæring af fosteret har stor betydning for sygdom og sundhed resten af livet (afhængig af tidspunktet i graviditeten er der overhyppighed af hjerte-karsygdomme, diabetes, hjerneblødning og også psykiske sygdomme som skizofreni og autisme).

I Danmark er risikoen for lav fødselsvægt, fødselskomplikationer, spædbørnsdødelighed og dødfødsel afhængig af morens uddannelse – jo kortere uddannelse, jo hyppigere forekomst, uanset andre risikofaktorer som fx rygning. Hvad angår børn med lav fødselsvægt og med tegn på hjerneskade ved fødslen, har børn der vokser op i socialt velstillede grupper mindre behov for specialundervisning, end børn der vokser op i ringere stillede familier, og i første leveår udvikler lavvægtige børn fra velstillede familier sig bedre og er sjældnere syge af nedre luftvejsinfektioner end børn fra dårligere stillede familier. Jo længere uddannelse moren har, jo længere varighed af amning og jo hyppigere deltagelse i mødregrupper. Børn der er ammet længe vil senere gennemsnitligt intellektuelt klare sig lidt bedre og have færre opmærksomhedsproblemer end børn der er blevet kortvarigt/ikke ammet. Mht. skoleelevers

sundhedsadfærd har børn af forældre uden for erhverv flest helbredsproblemer, trives dårligere og har flere psykosomatiske symptomer. Børn af arbejdsløse er i forhold til børn af forældre i arbejde hyppigere uvaccinerede eller kun delvist vaccinerede, hyppigere bagefter i udviklingen mht. tale, motorik, psykisk og social udvikling, og forældrene havde sværere ved at nævne noget som deres barn var god til. Skilsmisse, flytning, indlæggelse på psykiatrisk afdeling og dødsfald forekom hyppigere blandt forældre uden arbejde end blandt de øvrige. Hos de arbejdsløses børn var der hyppigere indlæggelser for omsorgssvigt og vold, ulykker, infektionssygdomme, psykosomatiske sygdomme, indlæggelser på psykiatriske afdelinger, hyppigere anbringelser udenfor hjemmet, kriminalitet og manglende erhvervsuddannelse.

Børn af forældre, der får førtidspension, sygedagpenge eller kontanthjælp indlægges hyppige end børn af forældre, der ikke får sociale ydelser. Interviewundersøgelse af unge på 25 år viser, at børn af forældre, hvor den ene eller begge forældre tidligere har fået kontanthjælp i mindst ni måneder, hyppigere har oplevet konflikter, skilsmisse, vold, misbrugsproblemer, mobning, specialundervisning og skoleskift og at der i 25-årsalderen var færre med en længerevarende skoleuddannelse, erhvervsuddannelse og arbejde og flere havde lavt selvværd.

En af de kendteste danske undersøgelser om sammenhængen mellem sociale forhold og sygelighed er Vagn Christensens "Boligforhold og børnesygelighed" fra 1953. Ved at sammenligne børn i dårlige boligområder i København med børn i gode boligforhold kunne han vise, at børn fra de dårlige boliger var meget hyppigere indlagt på hospital end børn fra de gode boliger. De store forskelle skyldtes infektionssygdomme, især bronkitis og lungebetændelse, meningitis, hudsygdomme og diagnosen miseries, dvs. at børnene var synligt prægede af dårlig pasning og ernæring. Ca. 30 år senere undersøgte sociologen Tavs Folmer Andersen en

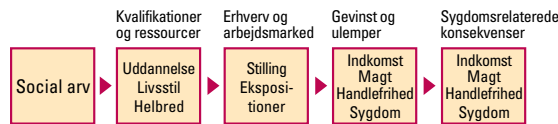

gruppe af de samme børn, der nu var i tredive (3.), hvor han sammenlignede Vagn Christensens børn fra de dårlige boliger med en kontrolgruppe af tilfældigt udvalgte børn født indenfor samme periode. Han fandt at Vagns Christensens børn i forhold til kontrolgruppen havde haft halvanden gang så mange indlæggelser på somatisk hospital senere og godt to gange så mange indlæggelser på psykiatrisk hospital, ni gange så mange havde været indlagt for selvmordsforsøg, fem gange så mange for skizofreni, fem gange så mange for psykogene psykoser, fire gange så mange for psykisk lidelse, fire gange så mange for alkoholisme og tre gange så mange for narkomani, fem gange så mange havde fået tildelt førtidspension, fem gange så mange havde været i fængsel, otte gange så mange i ungdomsfængsel og otte gange så mange havde haft en sag i børne- og ungdomsværnet.

Så social ulighed er en realitet, både i et livs- og et generationsperspektiv (2).

Set i et livsperspektiv kan produktion af sociale forskelle udfra Niels Kristian Rasmussens model(1.):

Figur 1. Trin i produktionen af sociale forskelle i sundhed og sygelighed

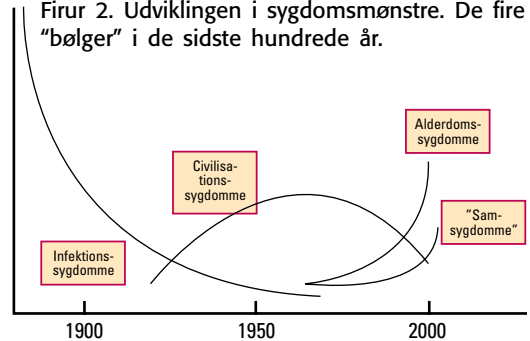

Kilde: Rasmussen NK. Social arv, social ulighed i sundhed og hvad kan forebygges? Arbejdsrapport om social arv. København, Socialforskningsinstituttet 1999.

Den sociale ulighed i sygdom og sundhed afspejler sig således i hele livsforløbet, hvor statistikken for voksne viser tydelig social afhængighed, hvad enten der drejer sig om dødelighed, sygelighed, forventet levetid og andel af den forventede levetid uden langvarig sygdom (4). Uanset om der måles med kontant statistik eller selvpålevet helbred.

Mht. prioritering af intervention kan det være nyttigt at beskrive udviklingen af sygdomsmønstre meget oversigtsmæssigt i de sidste ca. hundrede år.

Figur 2. Udviklingen i sygdomsmønstre. De fire "bølger" i de sidste hundrede år.

Kilde: Hjort 1993.

Løsningen på infektionssygdommene, eller "kummersygdommene" var hygiejne: rent vand, kloakering, bekæmpelse af sult, fattigdom og udvidenhed – senere vaccination og antibiotika.

Løsningen på "civilisationssygdommene" (eller industrisygdomme: hjerte-karsygdomme, kræft, overfølsomhedsreaktioner, psykiske lidelser, sygdomme i bevægeapparatet, ulykker) var: bedre arbejdsmiljø, mindre tungt arbejde, bedre organisering af arbejdslivet (kontrol over egen arbejdsfunktion).

Løsningen på "samsygdommene" (samliv, samvirke, samvær, samarbejde, samfund ...) og stadig industrisygdommene, men en del med mindre hyppighed (hjertekar, trafikulykker), nogle stigende (bryst- og lungekræft), men nu stigning i følelsesmæssige lidelser som angst, depression, psykosomatiske reaktioner, stress, trivsel må være bedre udvikling af den følelsesmæssige intelligens/ socialt-kognitive evner, livsmod kontra livsangst, afstressning, og ikke mere konkurrence og restriktiv pædagogik.

Især globalt (udviklingslande), men også nationalt gælder det om at fortsætte og udvikle indsatsen overfor "kummersygdommene" og industrisygdommene (god

gammel viden er stadig gyldig! – rent vand i hanerne, åerne, havene uden alt for meget gylle, mobning også på arbejdspladserne mm.). En erkendelse, der ofte kan glemmes/ underprioriteres i de vestlige lande hvor der sættes på markedsføring af individualisering og forbrug, men indimellem får selv den vestlige verden nogle chok ved økologiske katastrofer og epidemier (AIDS/HIV, SARS, malaria, tuberkulose m.m., hvor bekæmpelsen, forskningen ikke er særlig demokratisk, men først rigtig kommer i gang, når det rammer "os selv" og kan give økonomisk udbytte) og ekstrem udnyttelse af arbejdskraft i nogle lande (børnearbejde, børneprostitution, kvindeundertrykkelse, krigshandlingers uhyggelige gru med "ligposer", civilbefolkningens lidelser mm.).

Virkeligheden i "den moderne verden" er at vi lever i et "usikkerhedssamfund" både globalt, nationalt, lokalt og i de mindre grupper og familier. Et usikkerhedssamfund, hvor religionen, traditionen, gruppen, familien sjældnere – på godt og ondt – giver os løsninger. Hvor vi nu er "arkitekter i eget liv", men et liv der fortsat aldrig kan ske i et vacuum, men altid vil være i et menneskeligt fællesskab, hvor vi ofte må vælge imellem om sidekammeraten virkelig er en kammerat eller en konkurrent? Et usikkerhedssamfund, hvor man kan prioritere at løse uundgåelige konflikter, problemer, ulykker og også helbredsproblemer med en "militær strategi" (ikke blot ment som krig, men også som restriktiv pædagogik ("skæld ud") i daginstitutioner, skole og hjemme, "egenomsorg" og livstilsændringer, forbud, individuel kompetenceudvikling uden hensyntagen til fællesskabet – eller markeds mekanisme når den er værst) eller en "social strategi" (erkendelse af og hensyntagen til forskelligheder i sundhedsbrøkens tæller og nævner og målrettet indsats herefter såvel mht. pædagogik, sundhedsydelser, sociale ydelser, kulturelle tilbud m.m.).

Social ansvarlighed i de nære forhold, i gruppen, i lokalsamfundet og i det større samfund handler således ikke blot om at styrke det enkelte menneskes kræfter, men også at mindske miljøets skade.

Personligt synes jeg at indsatsen for at øge sundheden har prioriteret tælleren i sundhedsbrøken (mennesket kræfter) så meget at nævneren ofte er blevet glemt. Det er fint at udvikle de individuelle kompetencer, men hvis nævneren glemmes styrkes sundheden (og såmænd kulturen og fællesskabet = samfundet) ikke på længere sigt. Dvs. hvordan med nytænkning vedr. pædagogikken i daginstitution, skolen, uddannelserne, arbejdsmiljøet, støtte til grupper med åbenbare problemer (fx enlige forsørgere, børn i familier på overførselsindkomst, forskellige etniske grupper, mennesker med misbrugsproblemer, psykiske problemer, ældrebolig, trafik, miljø, fordeling af sundhedsmæssige, økonomiske og kulturelle goder og værdier).

Jeg har ikke nogen patentløsning, men opfordrer til debat om både tæller og nævner i sundhedsbrøken. Sommetider har jeg en oplevelse af (både i individuelle sager og i mere generelle sager) at det ikke bare er "samfundets skyld", men at der i mange faggrupper også er en "professionel barriere", hvor man – ofte forståeligt – har tendens til at rette ind efter hvad der siges på bjerget/ politisk og i medierne, frem for en faglig eftertanke med reference til forskningsbaseret viden.

I Robinsohn Fonden prøver vi at gøre noget ved disse ting – men er det det rigtige ?

- * enkeltindivider, der er i klemme
- * udviklingsprojekter
- * social ansvarlighed

Litteratur

1. *Social arv – en oversigt over forskningsbaseret viden.* København: Socialforskningsinstituttet, 1999.
2. Michelsen N, Jensen BT, Nielsen CV, Schroll M. *Klinisk Social Medicin.* København: Munksgaards Forlag, 2000.
3. Christensen C, Sommer B, *Socialmedicinsk Grundbog.* København: Munksgaards Forlag, 2002.
4. Michelsen N, Mortensen OS. *Social Medicin. I: Lorenzen I, Bendixen G, Hansen NE. Medicinsk Kompendium. 16. udgave.* København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, i trykken.

Susi og Peter Robinsohns Fond

Fonden, der i 1994 blev stiftet af Susi og Peter Robinsohn, er en social fond, der har til formål at yde økonomisk støtte til arbejde, projekter, initiativer m.v. for børn og unge, der lever under belastende og uværdige forhold, og hvor der ikke kan opnås tilstrækkelig eller nogen støtte fra det offentlige. Belastende og uværdige forhold er f.eks. at leve i et narko-, prostitutions-, voldsmiljø eller i et nedbrydende familiemiljø eller lignende. Sigtet skal bl.a. være på denne måde at støtte personer i deres egen indsats for at kunne få en bedre opvækst, herunder at kunne gennemføre en uddannelse såvel teoretisk som praktisk eller for på anden måde at blive egnede til et meningsfyldt liv.

Fonden kan også yde økonomisk støtte til arbejde, projekter, initiativer m.v., der har til formål at skabe tålelige forhold for voksne, der på en eller anden måde er tabt i det almindelige samfund, og hvor det offentlige ikke vil eller kan støtte, eller ikke støtter i tilstrækkelig grad. Tålelige forhold kan f.eks. være oprettelse af varmestuer, herberger og kollektiver. Der kan også på denne måde ydes støtte til hjælp til afvænnning, til arbejdsstræning eller til uddannelse. De personer, der falder ind under denne bestemmelse, kan f.eks. være hjemløse, prostituerede, "posedamer" eller "sprittere".

Endvidere kan Fonden yde økonomisk støtte til enkeltpersoner, der på en eller anden måde har brug for behandling, uddannelse, hjælpemidler, rådgivning eller anden hjælp, som det offentlige ikke vil eller kan støtte eller ikke støtter i tilstrækkelig grad, således at der forventes opnået et optimalt resultat. Der tænkes her på

mennesker, der lider af handicap enten fysisk eller psykisk. I den forbindelse kan der under visse omstændigheder også ydes støtte til projekter, eksempelvis i form af aflastning af de pårørende, der selv passer de handicappede, til handicapdræt eller handicapoptræning.

Uddeling af støtte og legater kan ske efter ansøgning, men kan også finde sted uden ansøgning.

Ansøgninger stiles til Susi og Peter Robinsohns Fond ved bestyrelsen c/o advokatfirmaet Gert Hallig, Nørrebrogade 34, 2200 København N.

Legater og støtte uddeles i henhold til bestyrelsens vurdering og finder som oftest sted forår og efterår, men kan også finde sted på andre tidspunkter alt efter bestyrelsens beslutning. Ansøgninger behandles i den rækkefølge, de er modtaget. Det er imidlertid afgørende for den hurtighed, hvormed ansøgningerne behandles, at disse er veldokumenterede med hensyn til formålet og de økonomiske forhold, herunder hvorvidt der er ansøgt om offentlige midler, samt i hvilket omfang disse er bevilget eller afslået. ■

Bestyrelsen:

Susi Robinsohn,
cand. psych.

Per Schultz Jørgensen,
professor, dr. phil.

Niels Michelsen,
professor, socialoverlæge, Ph.D.

Birthe Gamst,
konsulent, socialrådgiver,
cand. scient. soc.

Gert Hallig,
advokat

Vi vover at sige, hvad
det egentlig er, vi har i
sigte med fonden:

At bidrage til en ny
social dagsorden her i landet
og lade vores beskedne
indsats falde ud til fordel for
fællesskabet, solidariteten og
den sociale ansvarlighed